

VÅRD- OCH UNDERHÅLLSPLAN 2016

HEDBODARNA ÄLVDALENS SOCKEN

Del 1. Antikvarisk rapport
Del 2. Vårdobjekt
Del 3. Förvaltningsverktyg

**DEL 1. ANTIKVARISK RAPPORT
HEDBODARNA
ÄLVDALENS SOCKEN**

Tillhör vård- och
underhållsplan 2016

Rapport: 2015;1
Dnr: 55/14

Antikvarisk rapport

HEDBODARNA, ÄLVDALENS SOCKEN

Del 1 tillhörande vård- och underhållsplan 2016

Författare: Malena Andersson

Rapport: 2015:1

Dnr: 55/14

Omslag: Hedboodarna 2015, Hedbodarna 2015.

Foton: Alla foton är tagna av Malena Andersson eller Lovisa
Smedberg, Dalarnas museum

Medgivande av lantmäteriet:

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriet © Lantmäteriet Gävle 2006.

Medgivande MS2006/02203

INNEHÅLL

INLEDNING.....	4
Bakgrund	4
Syfte.....	4
Metod	5
Omfattning	5
Målgrupp	5
Upplägg.....	5
FÖRUTSÄTTNINGAR.....	7
Skydd	7
Brukande	7
Förvaltning.....	7
Ekonomi.....	7
Ägandeförhållanden	7
Målsättning.....	7
KULTURHISTORISK VÄRDERING.....	8
Fäbodmiljön som helhet.....	8
Byggnaderna.....	10
FÖRVALTNINGENS PRAKTIK.....	11
Ansvar	11
Vårdoobjekt	12
Förvaltningsverktyg	12
ATT BEVARA EN KULTURMILJÖ	19
God byggnadsvård.....	19
Historisk förankring	22
Intressekonflikt?	23
Redogöra för val	24
Pedagogiskt värde	25
BESKRIVNING & RIKTLINJER	26
Fäbodmiljön.....	26
Byggnadsdelar och anläggningar.....	29
Tak	30

Grund.....	42
Stomme	46
Övriga	51
HEDBODARNA FÖRR OCH IDAG	59
Fäbodbruket i Hedbodarna	59
Långfäbodens byggnader	63
Tidigare förvaltning & underhåll	68
KÄLLOR	72

INLEDNING

Bakgrund

Dalarnas museum har, på uppdrag av Elfdalens hembygdsförening, tagit fram denna vård- och underhållsplan för fäboden Hedbodarna i Älvdalens socken, Älvdalens kommun. Arbetet påbörjades i januari 2015 och fältinventeringen genomfördes 22-25 juni 2015. Länsstyrelsen Dalarna och Elfdalens hembygdsförening har varit delaktiga i utformning och innehåll.

Vård- och underhållsplanen kan betraktas som ett av tre element för säkerställande av fäbodmiljöns bevarande för framtida generationer. De andra två är områdesbestämmelser för säkerställande av riksintresset och en överenskommelse angående framtida förvaltning mellan Elfdalens hembygdsförening och jordägarna.¹

Bildkälla: Karta från <http://www.lansstyrelsen.se/dalarna/Sv/om-lansstyrelsen/om-lanet/Pages/default.aspx>

Utöver denna rapport med bilagor finns ett stort antal fotografier liksom fältanteckningar. Materialet förvaras i Dalarnas museums arkiv och är tillgängligt för framtida studier.

Syfte

Vård- och underhållsplanen syftar till att ge ökade förutsättningar för att fäboden som helhet, med byggnader och övriga anläggningar, bevaras för framtiden i enlighet med dess kulturhistoriska värden och målet för riksintresset. Vård- och underhållsplanen ska ge stöd i den praktiska förvaltningen. Dess giltighetstid bedöms vara 10 år. Vård- och underhållsplanen ska:

- Ge en överblickbar bild av byggnadsbeståndet och miljön som helhet
- Definiera fäbodmiljöns kulturhistoriska värden
- Främja ett långsiktigt bevarande med helhetsperspektiv
- Ge riktlinjer för vårdande åtgärder som är förenliga med antikvariska krav.
- Översiktligt redogöra för fäbodens historik
- Underlätta för planering av underhåll och vårdinsatser, för uppmärksammande av skador och dokumentation av åtgärder.

¹ Gottberg 2016

Metod

Vård- och underhållsplanen är framtagen dels genom litteraturstudier gällande Hedbodarna specifikt, men även gällande fäbodmiljöer i allmänhet. Sigurd Erixons beskrivningar, principskisser och fotografier från besöket i Hedbodarna 1916 har utgjort en betydelsefull källa till kunskap.² Studier i Elfdalens hembygdsförenings arkiv, fältinventering, intervjuer med brukare och förvaltare liksom kulturhistorisk bedömning är även del av metoden.

Hans Rosdahl, Maria Nilsson och Alf Sjödén har varit delaktiga som referensgrupp i framtagandet av vård- och underhållsplanen. Vid presentation och överlämnande av vård- och underhållsplanen i september 2016 närvarade representanter för Elfdalens hembygdsförening, Länsstyrelsen Dalarna och kommunalpolitiken.

Omfattning

Denna vård- och underhållsplan omfattar byggnader och andra anläggningar, totalt 46 så kallade vårdobjekt. Landskap och biologiskt kulturarv behandlas i separat i *Skötselplan för natur- och kulturvärden* av Märta Ohlsson, 2004.

Målgrupp

Vård- och underhållsplanen vänder sig i första hand till Elfdalens hembygdsförenings styrelse som förvaltar Hedbodarnas bebyggelsemiljö, delägare och till Älvdalens kommun som ansvarar för säkerställandet av fäbodmiljöns kulturvärde. Även andra personer med intresse för Hedbodarna i allmänhet eller för byggnadsvård i fäbodmiljö kan ta del av denna vård- och underhållsplan.

Upplägg

Vård- och underhållsplanen för Hedbodarna består av tre olika delar: *Antikvarisk rapport*, *Vårdobjekt* och *Förvaltningsverktyg*.

Antikvarisk rapport

Den antikvariska rapporten (del 1) utgör ett styrdokument i framtida förvaltning. Kapitlet *Förutsättningar* redogör för speciella förutsättningar för användande och bevarande av fäbodmiljön och kapitlet *Kulturhistorisk värdering* förklarar fäbodmiljöns kulturvärden.

I kapitlet *Förvaltningens praktik* finns instruktioner för medföljande förvaltningsverktyg (del 2). Detta kapitel är högst relevant för Elfdalens hembygdsförenings *hela* styrelse.

Följande kapitel *Att förvalta en kulturmiljö* behandlar så väl tumregler i god byggnadsvård som förhållningssätt vid bland annat val av åtgärd.

² Erixon 1917, ss. 173; Erixon 1941, ss. 81

Vidare följer *Beskrivning och riktlinjer* som avser förekomsten av olika konstruktioner i miljön samt riktlinjer för åtgärder gällande dessa.

Den antikvariska rapporten avslutas med en historik, *Hedbodarna förr och idag*, som belyser tidernas fäbodbruk i Hedbodarna, platsens byggnader och tidigare förvaltning.

Vårdobjekt

Här kan förvaltaren genom text och bild överblicka hela byggnadsbeståndet, hägnader m.m. Alla objekt som omfattas av vård- och underhållsplanen benämns som *Vårdobjekt*.

Förvaltningsverktyg

Till vård- och underhållsplanen följer flera *förvaltningsverktyg*. Förvaltningsverktygen ska betraktas som levande dokument. De används, efter utskrift eller kopiering, som hjälpmedel i planerings- och underhållsarbetet. Förvaltningsverktygen är *skadebesiktning*, *åtgärdsplan*, *årligt underhåll* och *åtgärdade skador*.

Framtida revidering

Denna vård- och underhållsplan bör efter utvärdering och eventuella justeringar revideras om tio år. De levande dokumenten som beskrivits ovan, kan innehålla uppgifter som bör infogas vid framtida revidering.

Fördjupade studier

Sigurd Erixons beskrivningar och bilder³ är omfattande och bör studeras ytterligare och belysas ur fler perspektiv vid eventuella studier av Hedbodarnas bebyggelsemiljö.

Även Sigurd Erixons fältanteckningar och fotografier från besöket 1916 som finns i Nordiska museets arkiv bör studeras för fördjupade kunskaper om fäbodmiljöns bebyggelse och fäbodbruk på 1910-talet. Under perioden för arbetet med upprättande av vård- och underhållsplanen var arkivet tillfälligt stängt på grund av ombyggnationer och kunde inte besökas.

Ristningar och verktygsspår bör inventeras separat för att bredda den historiska kunskapen om fäbodmiljön och upptäcka historiska samband.

Vidare bör knuttyper studeras och dokumenteras. De kan utgöra ett stöd i dateringen av byggnaderna och ge ökad förståelse för knuttimring i fäbodmiljö.

Lavar som lever på timmerstommar kan besitta höga naturvärden. Lavar bör inventeras före omfattande åtgärder i timerstommar. Eventuella konflikter mellan kultur- och naturvärden bör hanteras på ett medvetet sätt.

³ Erixon 1941, ss. 81; Erixon 1917, ss. 173

FÖRUTSÄTTNINGAR

Skydd

Miljöbalken

Hedbodarna är riksintresse för kulturmiljövården, W 39 122, och skall, enligt *Miljöbalken* 3 kap 6 § (1988:808), skyddas mot åtgärder som skadar miljöns kulturhistoriska värden.⁴ Området ska skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada dess värden eller möjligheterna att använda bebyggelsemiljön för avsett ändamål. Observera att alla kulturmiljöer ska så långt möjligt värnas, men riksintressen **skall** skyddas.⁵

Älvdalens kommun har i uppgift att säkerställa att riksintressets värden bevaras och utvecklas.⁶

Kulturmiljölagen

På Hedbodarna finns skålgropsförekomst, fornlämning Älvdalen 502:1, som skyddas av Kulturmiljölagen (1988:950), KML, 2 kap. Det är förbjudet att utan tillstånd från Länsstyrelsen förändra, ta bort, skada eller täcka över en fornlämning.

Brukande

Hedbodarna brukas som levande fäbod idag.

Förvaltning

Hembygdsföreningen har enligt ett upplåtelseavtal på 50 år nyttjanderätt till Hedbodarna och förvaltar helhetsmiljön. Avtalet löper ut 2037.⁷

Ekonomi

Elfdalens hembygdsförening saknar egen finansiering för åtgärder på Hedbodarna. Förvaltningen är beroende av extern finansiering och ideellt engagemang.

Ägandeförhållanden

Marken ägs av Månsta bysamfällighet medan byggnaderna ägs av enskilda privatpersoner och av Elfdalens hembygdsförening. I nuläget är det oklart vems om äger varje enskild byggnad.

Målsättning

Elfdalens hembygdsförening verkar för att Hedbodarna ska bevaras för framtida generationer i enlighet med målet för riksintresset. Föreningen vill främja ett levande fäbodbruk i Hedbodarna och att upplevelsen av miljöns kulturvärden förmedlas genom besöksverksamhet.

⁴ Länsstyrelsens kulturmiljöenhet och Dalarnas museum 1990, s. 583

⁵ Gottberg 2016

⁶ <http://www.lansstyrelsen.se/dalarna/sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/skyddad-bebyggelse/skydd-av-den%20byggda-miljon/miljobalkens-kulturmiljoskydd/Pages/default.aspx?keyword=riksintresse>

⁷ AVTAL om upplåtelse av nyttjanderätt i Hedbodarna, 1988

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Fäbodmiljön som helhet

Hedbodarna tillhör de äldsta och mest representativa fäbodarna i länet och har mycket höga kulturhistoriska värden. Av stor betydelse är den bevarade strukturen med kärnbebyggelse på en täkt i sydslutning, slåttermark, fornlämningar och ett omgivande hägn. Den utanförliggande gammelskogen med betesgynnad flora besitter biologiska kulturvärden. Miljön är mycket ålderdomlig med månghussystem och flera av byggnaderna visar drag av påfallande ursprunglighet i såväl planläggning som i detaljer. Byggnadernas olika funktioner har bidragit till bebyggelsemönstret där eldhus och mjölkbodar står gavelställda i par, fähus står i en vid krets strax utanför den inhägnade vallen, stugorna finns en bit från fähusen, kylhusen står på låglänt mark över vattenflödena i täktens utkanter och höladorna i sin tur avlägset inom den gamla täkten.

Fäbodvallen, som till största del befolkats av arbetande kvinnor och under en kortare period av skogsarbetare, bär även socialhistoriska värden. Fäbodmiljön och dess byggnader med detaljer gestaltar fäbodkullans och skogsarbetarens arbetsförhållanden och boplatser.

Bebyggelsemiljön utgör ett dokument över en tusenårig tradition. I all dess enkelhet finns en mängd beståndsdelar som möjliggör för betraktaren att utläsa fäbodbrukets olika funktioner och företeelser, förr och idag. Det levande fäbodbruket tillför långfäbodens kulturmiljö stor autenticitet. Intryck som lukt av rök eller kokande vassle liksom ljud från dinglande skällor, bråkande getter eller skrammel från fäbodbrukarens sysslor bidrar med äkthet och närvaro. Fäbodbruket och den ålderdomliga bebyggelsemiljön tillsammans ger ett mycket stort upplevelsevärde.

Värdebärare

Kulturhistoriskt värde är inte mätbart. Det bärs upp både av immateriella företeelser så som traditioner och av materiella ting, så kallade värdebärare. Nedan följer en uppräknig av värdebärare i Hedbodarnas fäbodmiljö som är viktiga för att värna helhetsmiljöns kulturhistoriska värden:

- Bebyggelsestruktur.
- Månghussystemet där varje hus har en särskild funktion.
- Tätt gytter av små, nära kvadratiska byggnadskroppar i låga byggnadskroppar.
- En naturnära färgskala med grånat och solbränt timmer.
- Grova timmerstommar på låga naturstensgrunder och med trätäckta sadeltak.
- Hägnad kring vällen.
- Fornlämning i centrum.
- Betad vall.

Ovan: Nygjord ost på avrinning i ett av eldhusen, byggnad, nr 7. Till höger: fähus och hägn bildar en vid krets likt en fålla just utanför vällen. Bebyggelsemiljöns struktur, byggnadernas exteriörer och interiörer med detaljer ramar in det levande fäbodbruket. I Hedbodarna finns stora kulturvärden, så väl materiella som immateriella.

Byggnaderna

Fäbodmiljöns byggnader är alla delar av en större helhet – fäbodens bebyggelsemiljö. Deras konstruktioner och verktygsspår speglar ett historiskt byggnadsskick med lokalt anskaffat material och bearbetning med handverktyg.

I kombination med etnologiska källor kan byggnaderna med sina detaljer ge ökad förståelse för helt andra livsbetingelser än dagens: gårdarnas beroende av fäbodnäringen, fäbodkullans liv och arbete och senare skogsarbetarnas.

Gemensamma värdebärare

Då byggnaderna har liknande utformning och är uppförda i material med snarlika byggnadstekniker har merparten av dem en rad gemensamma värdebärare:

- Enkla grunder av sandsten.
- Grovt timmer.
- Trätäckta sadeltak på åsar.
- Grånat och solbränt timmer.
- Återanvänt timmer m.m.
- Verktygsspår.
- Inskriptioner, främst på dörrar och i interiörer.
- Patina.
- Interiörer för särskilt avsedd funktion.
- Små ljusinsläpp.

Värdebärare som är specifika för enskilda byggnader räknas upp i 1, *Vårdobjekt*, där samtliga byggnader är översiktligt beskrivna.

1943 noterade och fotograferade Ewert Åhs denna detalj i Hedbodarna - ett lås helt av trä. Detaljerna är så kallade värdebärare och bygger tillsammans med timmerstommarna upp en spännande helhetsupplevelse. När värdebärarna försvinner går en del av miljöns kulturvärde förlorat.
Bildkälla: Elfdalens hembygdsförenings bildarkiv

FÖRVALTNINGENS PRAKTIK

Det bästa skyddet av en kulturhistoriskt värdefull byggnad eller bebyggelsemiljö är engagerade förvaltare med kunskap om miljöns värden. Att byggnaden används skapar också goda förutsättningar för att skador upptäcks i tid och för att det årliga underhållet fullföljs.

Förvaltningen av fäbodstället Hedbodarna innebär, precis som annan förvaltning, en lång kedja av händelser och parallella händelser. Fäbodmiljön består av ett stort antal vårdobjekt, 46 stycken. Därför är det av särskilt stor vikt att tillämpa ett systematiskt tillvägagångssätt med tydlighet och god dokumentation liksom att berörda personer känner till rollfördelning och ansvarsområden inom förvaltningen.

Ansvar

För att förvaltningen ska fungera och för att denna vård- och underhållsplan ska komma till praktisk nytta bör en av Elfdalens hembygdsförenings styrelseledamöter eller en medlem utses som *särskilt ansvarig* för att denna vård- och underhållsplanen tillämpas. Det bör vara en person eller ett mindre antal personer med tydlig ansvarsfördelning. Den eller dessa bör ha stort intresse för bebyggelsemiljön, ha viss kännedom om traditionell byggnadsteknik och i bästa fall projektledaregenskaper.

Ansaret innebär att vara grundligt insatt i planens olika delar och använda förvaltningsverktygen (se nedan) enligt angivna instruktioner. Ansaret omfattar förslagsvis:

- Att skaffa sig översiktlig kunskap kring vårdobjekten genom del 2 *Vårdobjekt*.
- Tillse att skadebesiktning genomförs årligen av lekman liksom regelbundet av fackman och dokumentera iakttagna skador i förvaltningsverktyget *Skadebesiktning*, del 3.
- Upprätta en åtgärdsplan med hjälp av förvaltningsverktyget *Åtgärdsplan*, del 3
- Organisera det årliga underhållet – exempelvis genom en arbetsdag på försommaren med hjälp av förvaltningsverktyget *Årligt underhåll*, del 3
- Ta in offerter och sköta kontakten med hantverkare.
- Tillhandahålla styrelsen relevanta uppgifter inför upprättande av en finansieringsplan för åtgärder av upptäckta skador.
- Dokumentera åtgärdade skador i förvaltningsverktyget *Åtgärdade skador*, del 3.
- Upprätta en rutin för hantering och förvaring av ifyllda checklistor, skadebesiktningsprotokoll och åtgärdsplaner liksom för förvaring och uppdatering av huvudliggare.

Vårdobjekt

Del 2, *Vårdobjekt* utgör en samlad bild av de vårdobjekt, d.v.s. byggnader, hägnader m.m. som omfattas av denna vård- och underhållsplan. Funktion, ålder, värdebärare och övriga upplysningar framgår här. Del 2 innehåller även fotografier och kartor för respektive vårdobjekt.

Förvaltningsverktyg

Del 3, *Förvaltningsverktyg* består av checklistor och ifyllbara protokoll. Verktögen syftar till att lättfattligt överblicka väsentliga delar i förvaltningens flöde: *skadebesiktning, åtgärdsplan, årligt underhåll* och dokumentation av *åtgärdade skador*.

Förvaltningsverktygen används efter utskrift eller kopiering. Ifyllda dokument sparas tillsammans med vård- och underhållsplanen för Hedbodarna som en uppdaterad huvudliggare på särskilt utsedd plats.

Vårdobjekten är många. På bilden ser vi fem olika byggnader, d.v.s. fem olika vårdobjekt. Var och ett beskrivs i text och bild i del 2, Vårdobjekt.

Skadebesiktning

När underhållet uteblivit under en längre period eller då byggnadsdelar felkonstruerats uppstår snart skador. Självklart tar också tiden ut sin rätt och byggnadsmaterialens motstånds- och bärkraft mattas ut. En systematisk skadebesiktning utförs för att upptäcka skador i tid och för att begränsa omfattningen.

Den årliga besiktningen kräver viss förståelse för byggnadsteknik, men kan utföras av en lekman med intresse för traditionell byggnadsteknik. Bebyggelsemiljöns alla delar bör dock besiktigas av en fackman med jämna mellanrum, t.ex. med femårsintervaller, inte minst då det gäller rötskador.

Dokumentet *Skadebesiktning* är ett protokoll som används vid en årlig översyn av byggnader, hägnader m.m. Varje vårdobjekt ses över från alla håll; sidorna, uppifrån, underifrån (om möjligt) och invändigt. Upptäckta skador noteras i protokollet. Att tänka på:

- Håller taken tätt?
- Finns rötskador i stommen?
- Är byggnaderna säkra att beträda?
- Gnager fäboddjuren på byggnader? Det tyder i så fall på rötskada.
- Fungerar alla lås?
- Finns trasiga rutor?
- Finns insektsangrepp?
- Finns provisoriska åtgärder som måste få en permanent lösning?

Läckande tak behöver åtgärdas akut medan en fönsterrenovering kan vänta något år. Rötskadad takved byts ut, innevarande år, i samband med det årliga underhållet.

Vid skadebesiktning anges iakttagen skada och prioritering för vidtagande av åtgärd i protokollet. Prioritering av åtgärder bedöms lämpligen i ett femårsperspektiv

- Innevarande år
- Akut
- 1-2 år
- 3-5 år

Kylhusens golv ligger lågt över ymniga vattenflöden. De är hårt utsatta för väta. Är golven säkra att beträda?

Rötskador

Det kan se förödande ut, men många gånger kan det verka värre än det faktiskt är. Ytliga angrepp i grova stockar är avseende hållfasthet ofarligt. Ett ytligt rötangrepp behöver inte nödvändigtvis åtgärdas, men anledningen till att rötskadan uppstått bör utredas och åtgärdas. Tillförs fukt kontinuerligt ökar risken för angrepp av skadedjur och rötskadan går djupare. Många gånger kan rötskadeutvecklingen stoppas om avrinningen ses över.

Rötskador kontrolleras med kniv som sticks in i träet. Genom att känna med kniven hur långt in träet är mjukt och poröst kan timrets hållfasthet bedömas. Då kniven stannar i timrets yta är stocken frisk från röta.

På utsatta ställen syns det tydligt att ytveden är rötangripen. Gäller detta hela stocken? Är kärnveden hård kan timret troligtvis bära länge till. Detta kan en lekman givetvis göra för att identifiera rötskador. För att bedöma timrets kärnved och hållfasthet och huruvida en åtgärd är nödvändig eller ej krävs dock spetskompetens.

Offerstockar

Flera av byggnaderna har utfyllnadsstockar, s.k. offerstockar. De ligger i utrymmet mellan mark och syllstock för att täppa till tomrummet. Rötskador i offerstockarna är oundvikliga. De byts ut först då de är så förfallna att de förlorat sin funktion. Offerstock som ligger tätt mot syllstockar måste dock hanteras varsammare. Om de bär mycket fukt måste de bytas ut, annars riskerar syllen att bli rötskadad genom fuktvandring från offerstocken.

Stockarna under gödselluckorna är uppenbart rötskadade. I ett levande fäbodbruk med bruk av de traditionella byggnaderna vore detta oundvikligt. Så länge förfallet inte äventyrar övriga byggnadsdelar kan det få vara. Det bidrar till miljöns autenticitet. Hur långt kan förfallet egentligen tillåtas gå innan det blir nödvändigt att byta de skadade stockarna? Anlita gärna en fackman för bedömning.

Måste syllen lagas eller räcker det att byta offerstocken? Eller behöver inget alls göras?

Åtgärdsplan

Efter genomförd skadebesiktning sätts en åtgärdsplan upp enligt bifogad mall, *Åtgärdsplan*, i del 3. Planen baseras på genomförd besiktning och prioriteringsordning. Åtgärdsplanen ger en översikt över berörda vårdobjekt, behov av enklare underhåll, större åtgärder liksom i vilken ordning åtgärderna bör prioriteras.

Denna klargör enklare åtgärder som lekmannen fixar och som bör utföras i samband med det årliga underhållet, till exempel:

- Byte av uttjänt takved.
- Kitta fönster.
- Olja fönsterbågar.
- Mindre putslagningar på skorstenar.
- Tillspikning av takbräder och täckplåtar.

Genom att utföra några små åtgärder varje år sprids utgifterna över tid och byggnadernas åldrande blir naturligt olika.

Åtgärdsplanen synliggör även behovet av åtgärder som kräver större insatser och spetskompetens, till exempel:

- Omläggning av bräddtak.
- Lagning av timmerstomme.
- Utgrävning och omläggning av grund.
- Åtgärder i skorstenar.

Byte av uttjänt takved behöver göras med jämna mellanrum, som här på en av mjölkbodarna, byggnad nr 2. Upptäckt skada noteras i besiktningsprotokollet, förs in i åtgärdsplanen. Byte av takved är en enklare typ av åtgärd och kan utföras av lekmannen i samband med det årliga underhållet. Åtgärden begränsas till just de rötskadade klovorna, här handlar det om tre till fem stycken.

Åtgärdsplanen kan vara ett stöd vid första kontakten med hantverkare.

- Vilka typer av åtgärder behövs?
- Hur omgående måste åtgärden utföras?
- Kan en och samma hantverkare utföra jobbet eller behövs spetskompetens från olika håll?
- Kan åtgärder samordnas vid beställning av jobb?

I åtgärdsplanen kan även uppgifter som *uppskattade kostnader* och senare *slutliga kostnader* anges. Förväntade kostnader synliggörs och kan i sin tur utgöra ett underlag för upprättande av en finansieringsplan (verktyg för detta omfattas ej av denna vård- och underhållsplan med bilagor).

- Hur stora är kostnaderna för det aktuella åtgärdsbehovet just nu, om 1-2 år samt inom de närmsta fem åren?
- Hur finansieras detta?

Årligt underhåll

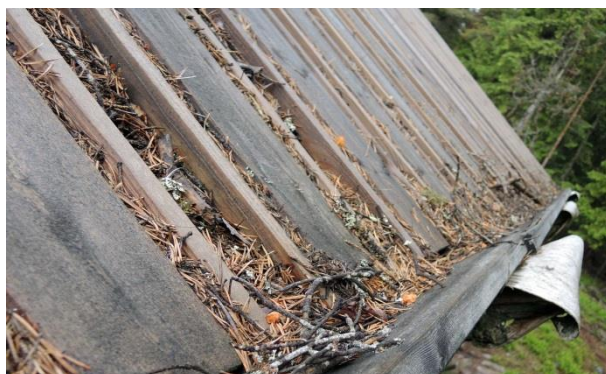
Checklistan *Årligt underhåll* ska på ett överskådligt sätt ange det kontinuerliga underhållet och användas av förvaltningsansvarig som ett stöd i utförandet.

Det årliga underhållet är av stor betydelse som skadeförebyggare och är nästan gratis. Det årliga underhållet kan utföras av en lekman med varsam hand, lämpligen på försommaren och handlar om sysslor som att:

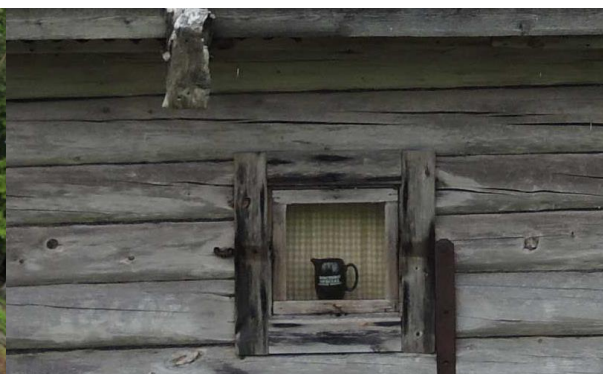
- Borsta tak och rensa täckjor för att eliminera fuktproblem.
- Uppskjutande spikar spikas ner.
- Slå vallen, särskilt noga kring byggnaderna, men tänk på att inte skada byggnadsdelar med verktyg.
- Röja sly som tränger sig in mot fasader och hägnader för att minska risken för fuktansamling och mekanisk skada.
- Ta ned grenar som sträcker sig över byggnader och hägnader för att minska nedfallet av löv/barr.
- Ta bort ris och löv som samlats mot husgrunder.
- Komplettera plockstensgrunder, använd sten från närmiljön.
- Stötta kortare partier av hägnader så kan de hålla ytterligare några år.
- Skorstenar rensas från eventuella fågelbon.

Mindre skador som noterats i samband med skadebesiktningen, och förts in i *Åtgärdsplanen*, åtgärdas även i samband med det årliga underhållet.

Genomfört underhåll bockas för i checklistan *Årligt underhåll* i 2. På punkten övrigt noteras övriga skador som åtgärdats, t.ex. byte av takved och vilken byggnad åtgärden berör.

Ett brädtak som behöver borstas rent, en syssla som bör utföras årligen på samtliga byggnader.

Enklare underhåll, t.ex. oljning av fönsterbågar, sker med längre tidsintervaller. Vid behov utförs detta i samband med det årliga underhållet.

Åtgärdade skador

Åtgärdade skador är ett ifyllbart dokument, del 3, som används av förvaltningsansvarig.

Vidtagna åtgärder dokumenteras översiktligt. Aktuell byggnad, typ av åtgärd, genomförandeår och hantverkare anges. Denna sammanställning syftar till att ge en överblick av tidigare underhåll och anlitade hantverkare. Vid ett skifte i förvaltningsansvar kan det vara av stor vikt att blicka tillbaka för att t.ex. hitta lämpliga hantverkare.

ATT BEVARA EN KULTURMILJÖ

Att förvalta och bevara en välkänd kulturmiljö som Hedbodarna kräver så väl god byggnadsvård som ett medvetet förhållningssätt till historien. Följande avsnitt lyfter tumregler att ta fasta på och frågor att beakta.

God byggnadsvård

Varje nödvändig åtgärd innebär en risk för förvanskning och förlust av kulturhistoriskt värde.

Tumregler

Det finns några tumregler att följa för att slå vakt om de kulturhistoriska värdena:

- Åtgärdens omfattning minimeras för att i möjlig mån bevara ursprungligt material.
- Skadade byggnadsdelar ersätts med nytt eller begagnat material lika ursprungligt; av samma typ, dimension och bearbetning.
- Patina är bevarandevärd, under förutsättning att konstruktionens tekniska funktion ej försvagats. Den bär på otvivelaktiga bevis på fäbodkullans närvaro och arbetsmödor.
- Tillför inga moderna material. Det kan upplevas udda och skämma fäbodens välbevarade helhetsmiljö.

Patina i form av nötta trösklar, blankslitna lavar eller handtag låter besökaren avläsa människornas och djurens närvaro i byggnaderna. En fasad, eller som här en dörr, i ett lappverk hör till byggnadernas historia. Den övre brädan täcker ingångshålet som förstörats i och med att byggnaderna använts inom 1900-talets skogsbruk. De stora hästarna krävde en högre öppning än fäbodbrukets små lantraskor.

Val av virke

Inom det traditionella byggnadsskicket användes virke av hög kvalitet. Varje byggnadsdel tillverkades av virke med lämpliga egenskaper just för det specifika ändamålet. Raftkrokarna gjordes av naturligt krokvuxna och starka virken och till fönstrens bottenstycken togs den tätaste kärnfuran.

Ersättningsvirket ska hålla hög kvalitet och vara tätvuxet, alltså ha tätt mellan årsringarna och innehålla en stor del kärnved. Tryckimpregnerat virke används ej. Det tryckimpregnerade virket har en lägre utgångskvalitet, vilket kompenseras med behandling av tryckimpregnering. Impregneringen stöter bort fukt till omgivande delar som därmed ges ökad belastning och skaderisk.

Idag finns tidigare reparationer med telefonstolpar i bland annat takåsar och timmerstommar. På sikt bör dessa bytas ut för att uppnå bättre materialäktethet och förbättra upplevelsen av fäbodmiljön. Dessa innehåller kreosot, ett cancerogent ämne, och ska därför forslas till en återvinningscentral.

Naturligt krokvuxet virke har använts till raftkrok. De vilar på takåsarna och bär upp täckjan som stöd åt takveden.

Hantverkarens kunskap

För att nå lösningar som är långsiktigt hållbara är det viktigt att skadorna åtgärdas med lämplig åtgärd, dvs. en åtgärd som eliminerar skadan utan att skapa nya problem i andra byggnadsdelar. En skicklig hantverkare ser byggnaden som en helhet och sambanden mellan byggnadsdelarna liksom hur deras utförande kan påverka varandra.

Råd vid val av hantverkare:

- Be om referenser på motsvarande jobb och skapa dig en egen uppfattning om hantverkarens lämplighet för aktuell åtgärd.
- Välj en hantverkare med rätt spetskompetens.
- Hitta en hantverkare som är intresserad av kulturmiljön, då intresset och förståelsen för de kulturhistoriska värdena ökar motivationen.
- Välj en hantverkare som du kan kommunicera med på ett obehindrat sätt.

En lämplig fackman kan många gånger genom sin erfarenhet förstå byggnadens delar på ett sätt som en lekman helt missar. Passa på att dokumentera nyvunnen kunskap i del 2 *Vårdobjekt* när en fackman anlitas.

Hedbodarnas byggnader är av förhållandevis enkelt slag, men åtgärderna kräver trots allt goda kunskaper i bland annat timringsteknik.

Historisk förankring

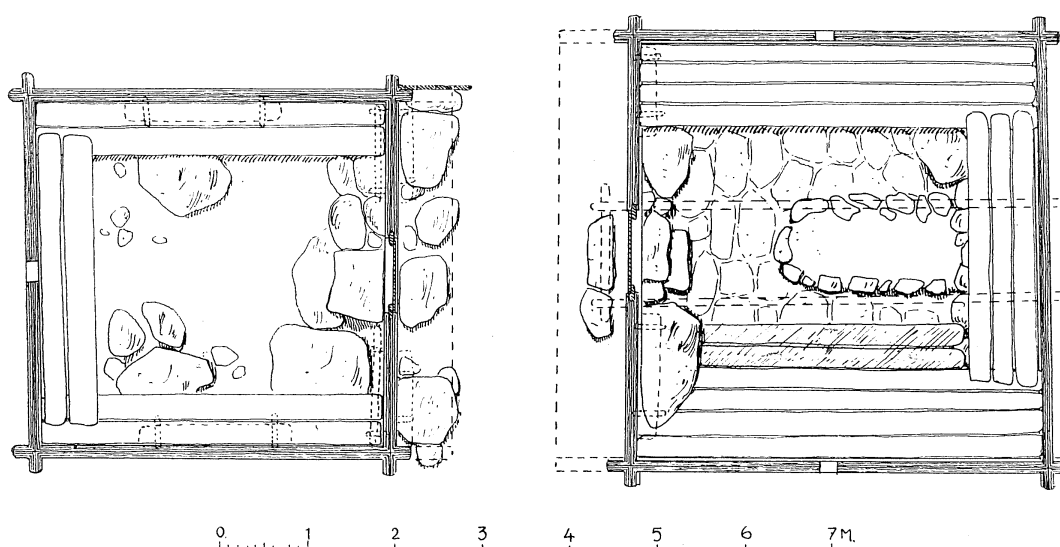
Framtida vård och underhåll i Hedbodarna innebär en rad ställningstaganden gällande materialval, formspråk och utförande. Alternativen är många och valen är sällan självklara. Hedbodarna är en mycket välbevarad fäbodmiljö och ett riksintresse. Detta motiverar reflektion kring den historiska förankringen, inför varje åtgärd.

Hedbodarnas historia omfattar fäbodbruk i olika tidsandor och även nyttjande för annat ändamål. Platsens historia kan grovt delas in i tre perioder:

- *Det traditionella fäbodbruket* från åtminstone 1660-tal fram till omkring 1915.
- *Skogsarbetarepoken* under decennierna kring 1940-talet.
- *Den moderna tidens fäbodbruk* från 1994 som ännu pågår.

De tidigaste källorna⁸ kring fäbodbyggnadernas tidigare utförande är från Sigurd Erixons studier 1916 och från 1940-talets delegation för restaurering av byggnaderna.⁹ Idag kända historiska fakta beskriver det tidiga 1900-talets fäbodmiljö liksom spåren av den senare skogsarbetarepoken.

I framtida åtgärder bibehålls och, i vissa fall, återskapas fäbodmiljön så som den kan ha sett ut under 1900-talets första hälft. Hedbodarnas historia som viste för skogsarbetare är också värdefull. Spåren av denna epok bör även värnas. Rekommendationerna i avsnittet *Beskrivning & riktlinjer* är framtagna ur detta förhållningssätt.

Sigurd Erixons uppmättningsritningar från 1916¹⁰ är utförliga och en källa till historisk kännedom. Här en planritning över eldhus, byggnad nr 7, och tillhörande mjölkbod, byggnad nr 8. Bildkälla: Dalarnas hembygdsbok 1941.

⁸Erixon 1941, ss. 81; Erixon 1917, ss. 165; Erixon 1982, ss. 151

⁹ Elfdalens hembygdsförening 1943, s.3

¹⁰Erixon 1941, ss. 81; Erixon 1917, ss. 165; Erixon 1982, ss. 151

Intressekonflikt?

Fäbodbruket bär ett immateriellt kulturarv med traditioner så som djurhållning, ristäckning av eldhusens interiörer och ostframställning. Det levande fäbodbruket tillför miljön autenticitet och förhöjer upplevelsen av fäbodstället.

Byggnader som står tomma utan användning riskerar snart att förfalla. Användande av byggnader medför därför ett indirekt skydd. Skador upptäcks i tid och kostsamma åtgärder kan motiveras utifrån fler aspekter. Det levande fäbodbruket är alltså av stor betydelse för bebyggelsemiljöns bevarande och bör värnas.

Dagens fäbodbruk, med krav på djurrätt och arbetsmiljö m.m. skiljer sig från det traditionella fäbodbruket. Samtidigt som fäbodmiljön med byggnader och hägn brukas ska bebyggelsemiljöns kulturvärden bevaras. Här kan konflikt mellan fäbodbrukets krav och fäbodmiljöns kulturhistoriska värden uppstå.

Förvaltaren ska vara upplyst om fäbodmiljöns kulturhistoriska värden och bör upplysa fäbodbrukaren om de begränsningar som detta medför i form av hänsyn och varsamhet. Ändringar i byggnader bör undvikas, men kan under vissa omständigheter vara rimliga om det är en förutsättning för att upprätthålla ett levande fäbodbruk. Före eventuella ändringar måste flera möjliga alternativ ses över. Den ändring som ger minst åverkan på fäbodmiljöns kulturhistoriska värden är i sammanhanget lämpligast.

Människor så väl som djur är en del av fäbodens tradition. Främjande av ett levande fäbodbruk och bevarandet av byggnaderna går i bästa fall hand i hand. Om intressekonflikt uppstår bör den åtgärd med ingen eller minst påverkan på miljöns kulturvärden väljas.

Redogöra för val

Som känt reliktområde är det också av stor vikt att den förvaltningsansvarige kan redogöra för varför byggnaderna ändrats eller renoverats på ett visst sätt. Fäbodbrukaren som ofta är den som möter besökaren bör också vara insatt i vad som görs med byggnaderna, varför och på vilka grunder. Det kan handla om frågor som:

- Varför finns det trästycken i timmerstommarna som har annan träfärg?
- Varför ligger det plåt under takveden?
- Hur såg taken egentligen ut förr?
- Varför finns ett hägn mitt på fäbodvallen?

Nyfikna besökare kan ställa frågor som kan vara svåra eller omöjliga att svara på eftersom det historiska källmaterialet är begränsat till 1900-talets historia och på grund av luckor i detta. Då är resonemang kring överväganden och ställningstaganden på sin plats.

Den ålderdomliga miljön och dess innehåll väcker förundran, men kan också väcka frågor om genomförda restaureringar. Förvaltningsansvarig och brukare bör vara väl insatta i de överväganden och val som gjorts inför en åtgärd.

Pedagogiskt värde

Hedbodarna är ett känt reliktområde och verkar som förebild för andra fäbodställen.

Tillvägagångssättet vid vård och underhåll kan bli vägledande för förvaltare av andra fäbodmiljöer. Det är därför viktigt att hålla en hög ambitionsnivå gällande vården och underhållet av byggnaderna m.m. Autenticitet och långsiktigt hållbara lösningar bör eftersträvas.

Givetvis vore det önskvärt att samtliga byggnader försågs med tidstroga takmaterial (bräddtak av spräckt virke och äkta nävertak) men på grund av ekonomiska skäl är detta troligtvis orimligt. Ett eller några få tak skulle dock kunna läggas om på traditionellt sätt och utgöra ett pedagogiska exempel på hur det faktiskt kunde ha sett ut i Hedbodarna under det traditionella fäbodbrukets sista tid, omkring 1910. På så sätt upprätthålls också kunskapen om traditionellt byggnadshantverk i fäbodmiljö.

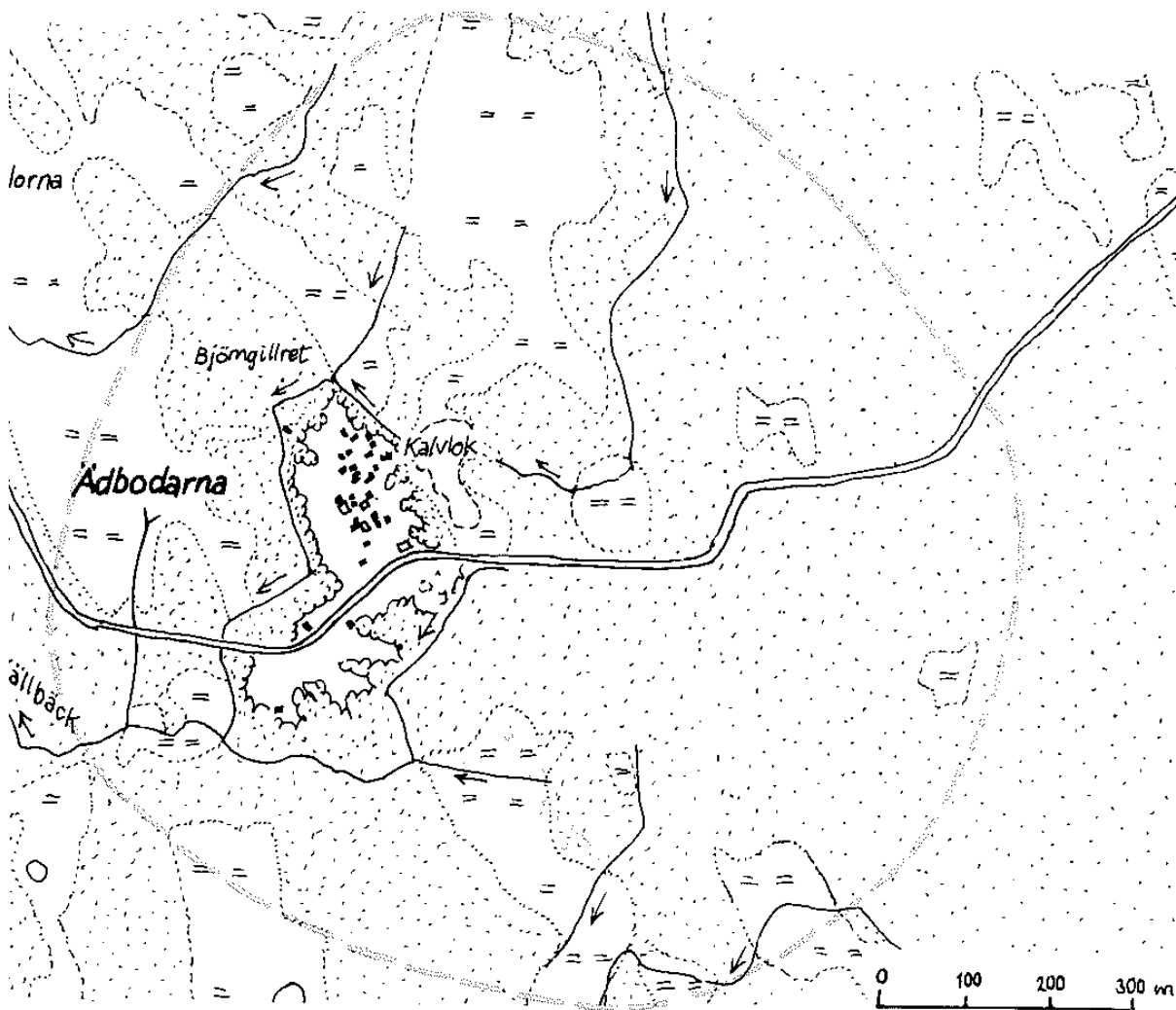
Besökare upplever miljön och kan låta sig inspireras av hur t.ex. lagningar utförts eller av takutföranden.

BESKRIVNING & RIKTLINJER

Fäbodmiljön

Hedbodarna ligger på en mindre åsrygg i sydväst sluttning med utsikt över skogarna mot Transtrandsfjällen, tre mil väster om Älvdalens kyrkby, Älvdalens kommun. Namnet kommer sig av "äd" på älvdalsmål och betecknar en höjd i skogsterrängen, vanligen med magrare stenbunden mark.

Fäbodområdet är beläget i en sydvästsluttning och omges idag av skog på alla sidor. I öster liksom i väster blandas skogen upp av träsk- och myrmarker, vilket ger god vattentillgång. Rester av boskapens tidigare tillfart från betesmarkerna liksom tillfartsvägen från hembyn finns i norr. Bebyggelsen är, bortsett från några spridda hölador i söder, koncentrerad till norr.

Karta av Vivi-Anne Sundqvist, 1990, för Dalarnas museum

Besökaren möts av ett gyttje av grånat timmer i små byggnadskroppar under trätäckta sadeltak. Bebyggelsens kärna utgörs av tre eldhus, sammanbyggda med mjölkbodar. Utspridda över betesmarken ligger ett 30-tal byggnader; foderbodar, lador samt stall och i norra delen en rad fähus med gödselgluggarna inåt takten och dörröppningar mot fägata och skog. Fähusen är ålderdomligt placerade i en krets kring en öppen plats, likt en stor fålla. Fler av dessa ligger i linje med hägnet medan övriga ligger fritt i fållan.

I mitten av bebyggelsekärnan finns skålgropar daterade till stenålder eller järnålder och har enligt etnologiska källor använts vid offerriter. Området nordöst om skålgroparna är utpekad som en gravbacke. Där finns flera förhöjningar och gropar som sannolikt har koppling till den långa hävden av fäboden.¹¹

*Den bebyggda fäbodmiljön i Hedbodarna från ovan, omkring år 2000.
Fotograf: Okänd Bildkälla: Länsstyrelsen Dalarna*

Riktlinjer

¹¹ RAÄ- nummer Älvdalen 502:1, Fornminnesregistret 2015-03-17

Fäbodmiljöns kulturvärden upprätthålls genom att:

- Byggnadsbeståndet vårdas.
- Byggnadsbeståndet består.
- Befintliga byggnader används genom varsam anpassning.
- Ingen ny bebyggelse tillåts.
- Fornlämning värnas
- Fäbodvallens marker hålls öppna, helst genom slåtter.
- Uttjänt virke, som inte kan tjäna ny funktion, läggs på hög som faunadepå. Detta främjar artrikedomen, det vill säga det biologiskt bundna kulturarvet och bidrar till en tidstrogen fäbodmiljö.

Ovan: Getter framför fähusen som står i en vid krets, likt en fålla. Nedan t.v. vy från väst. Nedan t.h. kalvar som väntar på korna som kommer till fållan för stallning på eftermiddagen.

Byggnadsdelar och anläggningar

Hedbodarnas byggnader är, framför allt, tillkomna under en period av 300 år, 1600-1800-talen. Ett mindre antal byggnader är från 1900-talet. Det traditionella byggnadsskicket med små variationer över tid har gett bebyggelsemiljön sin karaktär. Ett gytter av små, nära kvadratiska byggnadskroppar i väderbitet timmer, på låga naturstensgrunder under sadeltak präglar miljön.

Det är av stor vikt att bevara småskaligheten, den naturnära färgskalan, byggnadernas och hägnadernas inbördes placeringar liksom karaktärsbärande detaljer. Särskilt stor betydelse för upplevelsen av fäboden har taken som delvis dominerar bebyggelsemiljön.

Följande avsnitt beskriver förekommande typer av byggnadsdelar som t.ex. tak, grunder, interiörer m.m. samt riktlinjer för framtida vård och underhåll.

Vy från ingången i öst. Den ålderdomliga karaktären med grått timmer och träklädda sadeltak över små timmerkonstruktioner är påtaglig. Tack vare fäbodmiljöns välbevarade timmerstommar och byggnadsdetaljer blir ett besök i miljön en tidsresa.

Tak

Byggnaderna på Hedbodarna har idag flera olika taktyper:

- Vedtäckta plåttak
- Tunna brädtak
- Plåttak
- Pärttak

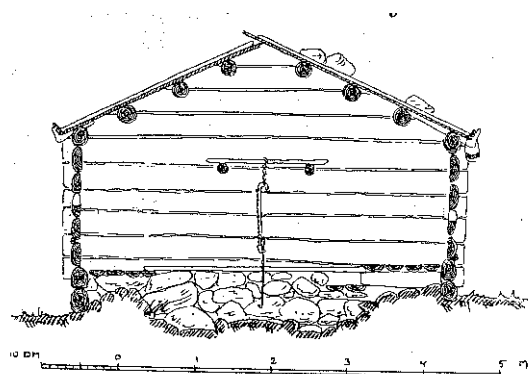
Överlägset flest är sadeltaken, men det förekommer även pulpettak (gäller tillbyggnader och avträden).

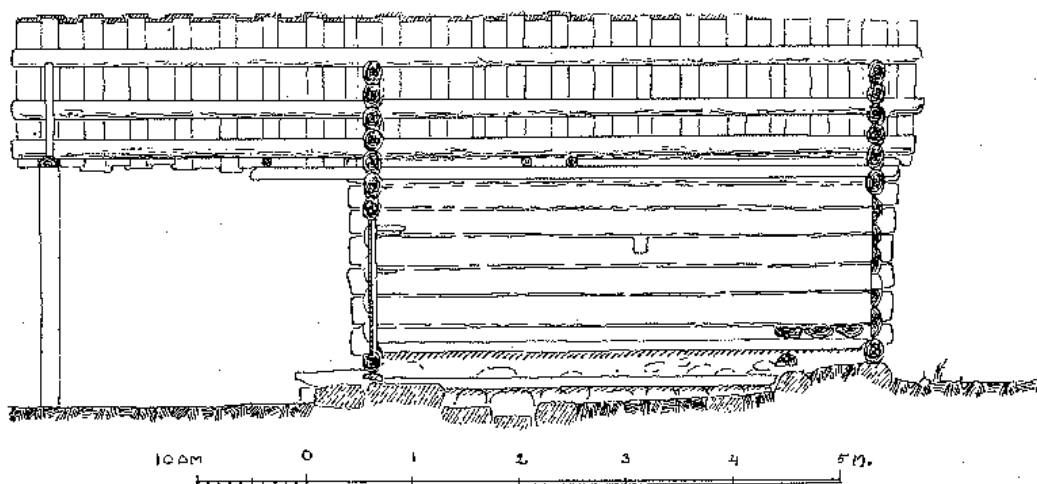
Vy från fållan över bebyggelsekärnans mitt. Sadeltak och pulpettak i olika utföranden. Takens grånade trä stämmer mycket bra in i helhetsmiljön. Takens smäckra dimensioner och perfektion med plana fall och jämna avslut står dock i skarp kontrast till timmerstommarnas grova och oprecisa karaktär.

Sigurd Erixons dokumentation av Hedbodarna¹² sedan besöket 1916, då fäboden nyligen övergivits, utgör idag den äldsta och främsta källan kring takens tidigare beskaffenhet. Historiska fotografier från 1900-talets första hälft¹³, troligen 1940-tal, utgör även betydelsefulla källor. Taken är fotograferade före åtgärder och kan antas vara i samma utförande som 1916 då Erixon var där.

I text och bild framgår att brädtak var den överlägset vanligaste taktypen 1916. Erixon benämner dessa tak även som *planktak* och som *vedtak*. Om det fanns någon skillnad mellan dessa taktäckningsmaterial och vilka skillnaderna i så fall var är osäkert. Endast i ett specifikt fall skriver Erixon att takveden ligger på näver. Efter brädtaken var pärtaken vanligast. Enligt Erixon fanns redan 1916 enstaka tak täckta av korrugerad plåt. Troligtvis fanns även andra taktyper före 1916, t.ex. torvtak. Beskrivning av takmaterial saknas för ett mindre antal byggnader.

Bräddäckning som tyngs på plats av stenar, vilandes på rundstör. Bildkälla: Fataburen 1917

Bräddtak 1916. Bildkälla: Fataburen 1917

¹² Erixon 1917, ss. 173; Erixon 1941, ss. 81

¹³ Elfdalens hembygdsförenings bildarkiv

Taken på 1910-talet

Sigurd Erixons fotografier,¹⁴ liksom exempel från Montelius fäbodstudier,¹⁵ byggnader vid Gessi fäbod i Älvdalen¹⁶ och historiska bilder från Lokas fäbod¹⁷ visar tak av vad som idag skulle karaktäriseras som slarvig och grov karaktär. Takveden tycks företrädesvis vara spräckt och ha grovhuggna ändar. Den vanligaste nocktypen hade överskjutande takfall. Kanske kan några enstaka tak på Hedbodarna ha haft knäppta nockar, men det är osäkert.

Reapartionsarbeten på fäbodarna skedde några dagar efter buföringen till fäboden medan snickarkunnig arbetsstyrka var på plats.¹⁸ Troligtvis bearbetades byggnadsmaterialet vid reparation, liksom nyuppförande, så lite som möjligt. Brädor och ved låg hastigt uppslängda på ojämna åsar. Detta gav taken en ojämn och robust karaktär. Idag är taken till skillnad prydligt lagda på utjämnade takåsar och har riktade plana takfall och skiljer sig i karaktär mycket från timmerstommarnas grovhuggna och oprecisa gestaltning.

Foto: Ove Thuvesson, 1915 Bildkälla: Dalarnas museums bildarkiv

¹⁴ Erixon 1941, ss. 81; Erixon 1917, ss. 165; Erixon 1917, ss.173; Erixon 1982, ss. 151

¹⁵ Montelius 1975 och 1977

¹⁶ Gottberg 2010

¹⁷ Werf 2011

¹⁸ Montelius 1975, s.76

Generella riktlinjer

Underhållet av tak är det allra viktigaste för att bevara byggnaden över tid. Låcker taket går förfallet snabbt.

- Skador i tak ges omedelbart företräde vid prioritering.
- Lägg inte på en presenning på eftersatta trätak. Det stänger inne fukten och skadan kan förvärras.
- Vindskivor och takfotsbrädor tillverkas av tätvuxet virke och lämnas obehandlade.
- Sätt endast upp hängrännor där det är absolut nödvändigt, helst av två vinkelspikade brädor som bildar en v-ränna.
- Tidigare reparationer med telefonstolpar i takåsar bör succesivt bytas ut för att uppnå bättre materialäktighet och förbättra upplevelsen av byggnaderna.

Till vänster; Eldhus och mjölkbod, troligen före restaureringen 1943, till höger; fähus före restaurering samma år.

Till vänster; husesyn, troligen 1943, till höger; eldhus nr 1 2015. Märk hur de gamla och nya taken skiljer sig åt. De gamla taken är heterogena, grova och oprecisa medan det yngre taket präglas av homogenitet och precision.

Val av taktyp och material

Taken dominerar bebyggelsemiljön och har därför särskilt stor betydelse för upplevelsen av platsen. För att återskapa ett taklandskap som till form och material stämmer överens med de gamla timerstommarnas ålderdomliga karaktär är det viktigt att den historiskt utvecklade dynamiken i byggnadsmiljön värnas. Likformig och perfektionistisk takläggning på fäboden stör helhetsintrycket.

Val av takmaterial bör varieras för att ge ett önskvärt intryck. Under det traditionella fäbodbrukets tid fanns en naturlig variation av olika taktyper och takmaterial, t.ex. vedtak, pärttak och kanske torvtak. Plåttaken blev troligen vanliga inslag i Hedbodarna under decennierna före 1900-talets mitt.

Inför takreparationer som kan medföra ett byte av hela taket måste särskild uppmärksamhet fästas vid om åtgärden ska bestå i att lägga ett nytt tak av samma typ eller om en annan taktyp vore lämpligare ur ett helhetsperspektiv.

I avsnitten nedan presenteras vissa material- och utföranderamar som det är angeläget att hålla sig till för att värna om fäbodmiljöns kulturvärden. Val av taktäckningsmaterial för respektive byggnad framgår under rubriken *Lämplighet* i respektive avsnitt.

Bebyggelse under sentida bräd- och vedtak, på takten i sydväst.

Äkta nävertak (nävertak)

Nulägesbeskrivning

Idag finns inga äkta nävertak i Hedbodarna.

Historisk förankring

Taktypen var den mest dominerande i norra Sverige under 1700-talet och 1800-talet.

Enligt Erixons beskrivningar fanns blott ett vedtäckt nävertak 1916 (byggnad nr 2).

Utförandet anges ej i detalj. Det är troligt att fler tak hade äkta nävertak vid denna tid.

Exempelbild som visar flera lager näver med ovanpåliggande halvklover, notera att kärnveden är vänd uppåt. Bildkälla:

http://www.stignilssonbygg.se/naver_vedtak.html

Vanligtvis hade dessa tak underlag av

kluvet virke, däröver näver i minst fem skikt. Nävern hölls på plats av takveden som i sin tur vilade mot en stoppbräda i raftkrokar. Takveden, på vissa av taken, hölls på plats av tunga stenar vilande på rundkäppar (se exempelbild på sid 36 och 41). Takveden kunde vara av rundvike, klover eller av spräckta bräder. Upptill förenades takveden vanligen med överskjutande taksida, kanske även genom knäppning avnock på Hedbodarna.

Lämplighet

Äkta vedtak fordrar spetskompetens och relativt stora resurser. Taktypen hör hemma i fäbodmiljön och borde läggas på åtminstone en byggnad, Mjölkbod nr 2, i pedagogiskt syfte.

Riktlinjer

- Taktypen kräver ett omsorgsfullt arbete med höga materialkrav.
- Anlita en expert.
- Raftkrokar tillverkas av krokvuxet virke.
- Stora näversjok läggs lösa utan spik i flera lager på ett undertak av glest lagda bräder.
- Spräckt takved vänds med kärnsidan uppåt (den platta sidan) – den har större motståndskraft än ytveden (den runda sidan).
- Nocken täcks genom överskjutande takfall.
- Takveden hålls på plats av stenar som hålls i rätt läge av rundstörar (se foto på nästa sida).

Vedtäckt plåttak

Nulägesbeskrivning

På Hedbodarna finns fem byggnader med vedtäckta plåttak: nr 2, 6, 9, 11 och 16. Dessa är imitationer av äkta nävertak, men istället för tätskikt av näver har de tätskikt av plåt.

Historisk förankring

Det vedtäckta plåttaket, även kallat *Zorntak*, saknar historisk förankring på Hedbodarna. Zorntaket är en 1900-talsföreteelse som blivit vanlig i miljöer där höga krav på ålderdomlig karaktär ställs samtidigt som ett långsiktigt hållbart klimatskal är önskvärt. Ambitionen har varit hög, men byggnadstekniskt så väl som utseendemässigt är det vedtäckta plåttaket en pastisch och oärlig gestaltning.

1916 fanns inga vedtäckta plåttak i Hedbodarna.

Byggnad nr 11 har ett vedtäckt plåttak med överskjutande takfall. Takveden tyngs ned av stenar som vilar på klovor mot fotbrädan.

Lämplighet

Taktypen ger ett mycket gott skydd med lång livslängd och är till färg och materialval passande för miljön. Konstruktionen med tätskikt av plåt saknar dock historisk förankring och är olämplig. På sikt bör taktypen bytas mot mer tidstrogna takmaterial.

Redan befintliga tak av denna typ kan i första hand underhållas genom kontinuerligt utbyte av uttjänt takved, då med kärnveden (den platta sidan) uppåt. Så får taken naturliga ojämnheter, vilket är önskvärt. Kärnved har dessutom större motståndskraft än ytved, vilket ger längre hållbarhet.

Riktlinjer

- Takveden byts ut succesivt, allt eftersom enstaka klovor tjänat ut.
- Inför komplettering av takved spräcks den till halvklovor, kvartsklovor eller bräder.
- Avbarkade störrar kan även användas, förutsatt att plåten döljs väl.
- Takveden får gärna vara grov och av varierande slag.
- Kärnveden vänds uppåt för önskade ojämnheter och för längre hållbarhet.
- Nocken utformas med överskjutande takfall.
- Veden vilar mot plåten och hålls på plats av tyngden från en täckja, alternativt med hjälp av stenar vilande på rundstörrar, se bilden ovan.
- Takveden lämnas obehandlad för att gråna likt timmerstommarna. Det går fort.
- Takgavlarnas nävertäckning kompletteras i fall nävern gått av och blottlagt underliggande plåt.

Bräddtak

Nulägesbeskrivning

Övervägande delen av byggnaderna, 29 stycken, i Hedbodarna har idag bräddtak. Bland bräddtaken finns vissa variationer: en del har rillor för avrinning, en hel del av bräddtaken har vankanter, en del är av tryckimpregnerat virke medan andra bräddtak är tjärade eller står obehandlade. Det förekommer så väl hyvlade takbräder som ohyvlade.

Takåsarnas naturliga ojämnheter är vanligtvis utjämnade med hjälp av riktbräddor som takbrädderna i sin tur vilar på. Takbrädderna är lodrätt placerade i överlappande rader och spikade i åsarna, utan undertak. Nocken täcks genom överskjutande takfall. Eldhusens bräddtak har en öppning i taket som rökgång. Över denna skjuter taket ytterligare, se bild ovan.

Historisk förankring

Bräddtak har en lång historia tillbaka till medeltid. De tillverkades ursprungligen av spräckta plank. Takmaterialet togs ut genom klyvning av trädstammar. Det undre lagret togs från stockens mitt och täcklagret från ytterdelarna. I senare tid, kring 1900, sågades troligen takbrädderna med ramsåg, vilken var mycket vanlig till och med 1950.¹⁹ För täckning av taken togs mycket troligt vad som fanns till hands för tillfället, vilket gav ett varierat uttryck. Ett och samma tak kunde täckas med en blandning av klovor, grova plank och bräder.

Eldhus, byggnad nr 1, bräddtak med vankanter.

¹⁹ Gunnarsson 1994, ss. 108

Täckningsmaterialet spikades troligen fast i åsarna. De bräder som täckte rökgången lämnades lösa för att kunna skjutas undan vid eldning.

Enligt Erixons beskrivningar fanns 1916 en avsevärd mängd byggnader brädtak: 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 12, 13, 14, 17, 18, 23 och merparten av byggnaderna 26-39. Vedtaken förekom på hölador, fähus, eldhus, mjölkbodas, foderbodas och stall.

Lämplighet

Taktypen hör utan tvivel hemma i fäbodmiljön. Ovanstående byggnader bör i framtiden beläggas med brädtak, men först efter att befintliga tak tjänat ut. Kylhusens tidigare taktäckning är oklar. Brädtak kan även läggas på dessa. Samtliga brädtak bör i framtiden dock läggas på ett mer tidstroget sätt, se riktlinjer nedan.

Riktlinjer

- Använd naturligt krokvuxna raftkrokar.
- Jämna inte ut takåsarna med riktbrädor. Detta kräver förvisso ett mer omsorgsfullt takarbete, men ger ett mer tidstroget resultat.
- Välj tätvuxet virke för lång hållbarhet.
- Tryckimpregnerat virke får inte användas.
- Takbräderna bör vara riktigt grova, betydligt grövre jämfört med idag.
- Använd i första hand spräckta bräder, de har en tåligare yta än sågade och harmonierar bättre med de grova timmerstommarna.
- Använd i andra hand ramsågade brädor.
- Använd gärna så kallade bondsågade brädor med vankanter.
- Brädor med hyvlade rillor i både underbräda och överbräda kan användas.
- Brädorna spikas i takåsarna.
- Brädtaken lämnas obehandlade för att gråna likt timmerstommarna.
- Takbrädorna byts ut succesivt, allteftersom enstaka brädor tjänat ut.

Pärttak

Nulägesbeskrivning

Endast en byggnad på Hedbodarna har pärttak, (nr 17). Spånen ligger på glespanel av rundstörar. Nock och vindskivor är av obehandlat trä.

Historisk förankring

Pärttaken blev vanliga under 1800-talets andra hälft och var ett billigt liksom vanligt sätt att täcka tak ända in på 1940-talet. Företeelsen kom troligen till Hedbodarna kring sekelskiftet då fäbodbruket ännu var igång.

Sigurd Erixons bilder visar att spåntaken var frekvent förekommande 1916. De fanns på byggnaderna; 8, 9, 11, 15, 16, 19, 20 och enstaka av byggnaderna 26-39. De fanns på hölador, fähus, foderbodan och stall samt på stugorna.

Lämplighet

Pärttak har historisk förankring och är passande i Hedbodarna. Befintligt pärttak läggs om på befintlig glespanel. Pärt läggs lämpligen på ovan uppräknade byggnader, men kan även läggas på kylhusen då det är oklart vilken taktäckning de haft.

Riktlinjer

- Anlita en expert.
- Använd ej underlagspapp då den kan orsaka röta. Taktron ska vara väl luftad, av till exempel rundstör, eller av halvklovor med den runda sidan uppåt.
- Använd spåntade spån då de är styva och har stor motståndskraft, i jämförelse med hyvlade eller sågade spån.
- Spånen läggs överlappande i flera lager i enlighet med socknens lokala byggnadsskick. Studier av äldre fotografier och äldre pärttak kan bli nödvändigt.
- Nocken täcks av brädor som lämnas obehandlade, likaså vindskivor.

Byggnad nr 17 är idag den enda med pärttak, vilket var betydligt vanligare på Hedbodarna i början av 1900-talet.

Här ligger stickspånen på glest spridda rundstörar.

Plåttak

Nulägesbeskrivning

På Hedbodarna finns ett fåtal byggnader med plåttak: nr 19, 25, DM 1, DM 3 och DM 4-7. Plåten ligger på glespanel ovanpå takåsar, täcks inock av nockplåt och har vindskivor av obehandlat trä.

Historisk överblick

Korrugerad plåt fanns med säkerhet på en av mjölkbodarna, byggnad 6, redan 1916. Troligen täcktes fler av taken i Hedbodarna med plåt under 1900-talets första hälft i samband med att byggnaderna användes inom skogsbruket.

Lämplighet

Plåttak är inte förstahandsvalet vid takomläggning i en välbevarad fäbodmiljö som Hedbodarna, men ger ett fullgott skydd och är utomordentligt i jämförelse med ett läckande tak.

Upplevelsen av fäbodmiljöns traditionella karaktär med dominans av trä kan gå förlorad om många tak beläggs med plåt. Fähusen med spår från skogararbetarnas viste på fäboden: nr 27, 30, 31, 32 och 39 kan dock plåtbläggas, liksom den ditflyttade dammvaktarstugan DM 3. För övriga byggnader används plåt främst vid temporära åtgärder som måste ske akut.

Riktlinjer

- Välj pannplåt eller sinuskorrugerad plåt. Ej trapetskorruget eller tegelimiterande plåt!
- Plåten ska vara utan målningsbehandling för att färgmässigt smälta in i den väderbitna trägrå miljön.
- Nocken täcks med plåt utan målningsbehandling alternativt med obehandlade bräder.
- Vindskivor görs av tätvuxet trä som lämnas obehandlade.

Byggnad DM 3 med sinuskorrugerad takplåt, nocktäckning av plåt och obehandlade vindskivor.

Grund

En stor del av byggnaderna på Hedbodarna står på mycket låga grunder, företrädesvis av älvdalssandsten. De låga grunderna utgör ett karaktärsdrag och bör, trots att de äventyrar stommarnas skick, bevaras.

Generella riktlinjer

- Mark som lutar in mot grunden grävs om för att hindra fuktillförseln. Undvik att gräva skarpa veck i marken, vilket ger ett tillrättalagt och opassande intryck.
- Vid omläggning av grunder bibehålls en låg nivå, men utan att syllstockar ligger direkt i marken.
- Större stenar som kommit ur läge kräver att timmerkonstruktionen lyfts *varsamt* med domkraft eller luftkuddar.
- Tomrummen efter nedsjunkna stenar återfylls med material från närmiljön och stenarna återplaceras ovanpå.
- Plocksten till utfyllnad mellan mark och syllstock tillrättaläggs eller kompletteras med sten från närområdet utan lyft av stomme.
- Putsa inte grunderna. Det hör inte hemma i fäbodmiljön.
- Ändra bara grundens uppbyggnad om problem föreligger.

Fähusens grunder bör enligt traditionen vara låga. Byggnad 39 på bilden ovan har dock så låg grund att de ursprungliga syllstockarna äventyras

Hörnstenar

Nulägesbeskrivning

I Hedbodarna finns en mängd timmerbyggnader som står luftigt på grund av blott hörnstenar: foderbodarna: nr 3, 12, 13 och 15, höladorna: nr 17-19, 22, 25, DM 1-22 och DM 4, kylhusen; nr 40, 41 och 42. Detta gäller även de moderna stommarna av regelverk och en stuga; nr 9.

Natursten, företrädesvis av älvdalssandsten från platsen, ligger staplade. Hörnstenarna vilar vanligen på en bas av en stor eller flera halvstora stenar.

Historisk förankring

Grundtypen har förankring i Hedbodarnas tidigaste historia och har använts/används kontinuerligt för byggnadstyper utan krav på dragfria grunder.

Lämplighet

Den enkla grundtypen är lämplig för foderbodar, hölador och kylhus, dvs. byggnader som traditionellt sett inte hyst människor eller djur i första hand. Den är också lämplig för modernare regelverksstommar.

Riktlinjer

- Raserade hörnstenar återplaceras.
- Vid komplettering av hörnstensgrund används sten från närmiljön.
- Övrigt, se generella riktlinjer för grunder.

Hölada på grund av hörnstenar, byggnad 18

Plocksten

Nulägesbeskrivning

En stor mängd byggnader har plockstensgrunder. Stallen: nr 4 och 10 liksom fähusen; nr 26, 27 och 30-39 står på låga grunder av hörnstenar med mellanliggande plocksten som fyller ut glappet mellan mark och syllstock, troligtvis för att minska draget och för att förhindra små djur att gå in i grunderna. Även stugorna; nr 11, och 16, står på enkla grunder av detta slag.

Historisk överblick

En grundtyp som använts med mycket lång tid kontinuitet.

Lämplighet

Grundtypen har historisk förankring i Hedbodarna och befintliga plockstensgrunder bör bevaras och underhållas.

Riktlinjer

- Grunden hålls fri från ris och löv.
- Stenar som kommit ur läge återplaceras.
- Eftersom grunden sjunker succesivt kan komplettering av plocksten vara nödvändigt. Använd sten från närmiljön. Välj samma fraktioner som i befintlig grund.
- Övrigt, se generell beskrivning för grunder.

Fähus, byggnad 34, med plockstensgrund. Stora plockstenar fyller ut utrymmet mellan mark och syllstock, här i en sluttning.

Låggrunder

Nulägesbeskrivning

Eldhus och mjölkbodar har de allra lägsta grunderna med nedsänkta golv under markytan. I hörnen ligger större stenar, däremellan plocksten som fyller ut den smala glipan mellan mark och syllstock eller offerstock. Dessa grunder är på insidan tätade med småsten och jordmassor.

Historisk överblick

Grundtypen hör samman med det traditionsenliga byggnadsskicket på långfäboden. Grundtypen gav relativt dragfri grund för att i eldhusen hålla värmen inne och i mjölkbodarna bibehålla en låg temperatur.

Lämplighet

Som tidigare nämnts hör de låga grunderna till byggnadernas karaktär, men även till deras funktioner och bör bevaras. Mjölkbodarnas funktion som kylda utrymmen är beroende av att grunden är mycket låg. Om eldhusets grund höjs uppstår golvdrag och ogästvänlig arbetsmiljö. Dessa låggrunder som medför ökad rötskaderisk i stommen måste besiktigas extra noga.

Riktlinjer

- Låt den låga grundhöjden bestå.
- Syllstockar och framför allt lösa stockar bör betraktas som offerstockar, förutsatt att de ej är av hög ålder.
- Här är det extra viktigt att skadebesiktning ej uteblir för att i tid upptäcka vandrande fukt och hindra den uppåt i konstruktionen.
- Grundernas tätning hålls i skick genom att jordmassor kontinuerligt återförs till interiörernas ytterkanter.

Eldhus nummer åtta har en härligt vriden bottenstock, sannolikt av torrhuggen fura av hög ålder. Den låga grunden innebär en risk för röta. Kontrollera därför grunden extra noga årligen. Slarva inte med att ta bort löv och ris för att undvika markhöjning och åtgärda grunden så fort stenar sjunkit undan.

Stomme

Silvergrått eller solbränt grovt och knotigt timmer dominerar fäbodmiljön. Grovbearbetat material, hög virkeskvalitet och tidens tand har åstadkommit denna karaktär.

Den största delen av byggnaderna på Hedbodarna är knuttimrade, vissa av torrbearbetat timmer, enstaka med väggpartier av stavkonstruktion. Mindre tillbyggen och nya byggnader som avträden och diskhus är uppförda som regelstommar.

Generella riktlinjer

- Vid lagning av rötskada begränsas åtgärden till angripet virke.
- Likvärdigt virke av hög kvalitet används för lagningar.
- Tryckimpregnerat virke används ej.
- Nytt virke bearbetas likvärdigt det befintliga, dvs. sågas, spräcks eller bilas m.m.
- Nytt virke som tillfogas i lagningar lämnas obehandlat, det grånar med tiden och kommer inom loppet av några år smälta in i helheten.
- Järnvitriol används ej för patinering av lagningar. Sådan behandling hindrar naturligt åldrande och kommer för all tid avvika från det omgivande timrets patina.
- Rödfärga inte några byggnader, inte ens avträden.

Liggtimmer

Nulägesbeskrivning

Rundtimmer, halvtimmerstockar och bilat timmer förekommer, ibland blandat i samma konstruktion. Rundtimmer är det absolut vanligaste. 36 stommar är av den konstruktionen, varav 10 stycken av halvtimmer. Stommar helt eller delvis av bilat timmer är mindre förekommande; två stugor och ett kylhus.

Byggnad 34 och 35 med i huvudsak runda knutskallar.

Timmerbyggnaderna med stommar av halvklovor saknar ofta halsningar. Befintliga halsningar har i regel ogenerade inhugg.

En stor andel av knutarna är endast avbarkade och har kvar timrets runda form medan övriga har blockade knutskallar. Blockade knutskallar förekommer även på rundtimmerstommar.

Knutskallarna på de enklaste byggnaderna har lämnats grovhuggna (gäller särskilt framtimring). De har ofta kvar kilformen med verktygsspår från fällning av timret. De yngre stugorna har rakt avsågade knutändar. Intrycken från dessa är vitt skilda - grovt och robust eller prydligt exakt.

Historisk förankring

Liggtimmerstommen har en tusenårig byggnadstradition. Bearbetningen av stockarna har förfinats genom tiderna, från obearbetat rundtimmer till blockat och bilat timmer omkring 1600-talet. Timring med runda stockar har dröjt sig kvar i vissa bebyggelsemiljöer, i synnerhet på fäbodarna.

Lämplighet

Timmerstommarnas variation speglar timmertraditionens mångfald och utveckling. Samtliga liggtimmertyper hör hemma på fäboden och bör lagas lika befintligt.

Riktlinjer

- Använd linull eller mossor (ej vitmossa) vid eventuell drevning av stugornas stommar.
- Eventuella tidigare reparationer med kreosotbehandlade telefonstolpar i timmerstommar bör på sikt bytas ut för att uppnå bättre materialläkthet och förbättra upplevelsen av fäbodmiljön.
- Övrigt, se generella riktlinjer för stommar.

Variation i utförande är stor.

Stavkonstruktion

Nulägesbeskrivning

En enda byggnad har ett fasadparti av stavkonstruktion, nr 4 som är ett kombinerat stall och foderbod. Spräckta bräder står resta i spår mellan syllstock och hammarband.

Historisk förankring

Stavkonstruktionen har precis som knuttimringen tusenårig tradition. Av de medeltida byggnader som uppförts i stavkonstruktion är det bara kyrkorna i stavverk som har överlevt in i vår tid. Stavverk förekommer dock idag som delar av konstruktioner i äldre knuttimrade byggnader, vanligast i västra Värmland och Dalarna. Byggnad nr 4 på Hedbodarna visar även att stavkonstruktioner använts som delar i enklare byggnader, tämligen långt fram i tiden.

Lämplighet

Stavkonstruktionen hör till variationen av stomtyper i Hedbodarnas byggnadsbestånd. Konstruktionen är unik i Hedbodarna och bör bevaras.

Riktlinjer

- Vid eventuellt utbyte av stående plank används spräckt virke.
- Övrigt, se generella riktlinjer för stommar.

Byggnad nr 4, ett kombinerat stall med foderbod, har bebyggelsemiljöns enda stavkonstruktion. På brädernas insida syns det tydligt att bräderna är spräckta, medan träets fibrer vittrat till en slät yta på utsidan

Regelverksstomme

Nulägesbeskrivning

Regelverksstommarna hör till de sentida tilläggen från 1900-talets senare decennier i form av mindre tillbyggnader, ett diskhus DM 9 och avträden DM 4-7. De har vanligen råspont i fasad, vissa är ofärgade medan ett av dessen är rödfärgat. Inga äldre regelverkskonstruktioner finns idag.

Historisk förankring

Regelverkskonstruktionen blev vanlig från mitten av 1800-talet tack vare den tidiga sågverksindustrin som gav ökad tillgång på sågat virke. Från omkring 1860 började uthus, som tidigare varit knuttimrade, uppföras i regelkonstruktion. Till Hedbodarna kom stolpkonstruktionen troligen senare, efter 1900.

Lämplighet

Brädklädda regelverk kan ha förekommit sedan början av 1900-talet i Hedbodarna. Stomtypen är därför väl lämpad i de moderna byggena.

Riktlinjer

- Vid lagning av panel på befintliga regelverksstommar används gärna bräder av varierande bredd och med vankanter. Panelbrädornas avslut jämsågas ej efter uppsättning. Detta ger naturliga variationer och ojämnheter, vilket är önskvärt.
- Övrigt, se generella riktlinjer för stommar.

En tillbyggnad av regelverksstomme med jämsågade och smala bräder ger ett modernt intryck, till skillnad från den robusta timmerstommen intill.

Övriga

Fönster

Nulägesbeskrivning

Ett mindre antal byggnader på Hedbodarna har fönster. Det gäller stugorna: nr 11, 9, 16 och ett fähus; nr 26. De är ofärgade eller målade med linoljefärg i vitt/guldockra och har kittade falsar. De är överlag små och av varierande form. Vissa fönster har endast en öppningsbar båge.

Historisk förankring

Den inhemska glastillverkningen kom igång kring 1600-talets slut och fönsterglas blev en tillgänglig vara för gemene man först på 1700-talet. Fönstren nådde till fäbodmiljöerna långt senare. Stugornas fönster, eller i alla fall ett mindre antal av dem, bör vara samtida med stommarna från omkring 1880. Fähusets fönster bör ha tillkommit under tidigt 1900-tal, kanske som ett resultat av ökade krav på arbetsmiljö och djurhållning.

Lämplighet

Fönster hör främst hemma på stugorna från omkring 1880. Fönster som tillkommit som en modernisering av fähus under den äldre fäboddriften bör bevaras. Inga fler fönster bör dock upptas i någon av byggnaderna.

Riktlinjer

- Trasigt fönsterglas byts i första hand ut mot gammalt munblåst. Den lokala glasmästaren kan ha gamla glas i lager.
- Sprucket kitt tas bort eller kompletteras med nytt av linolja.
- Målade fönsterbågar halvoljas (linolja och terpentin) för ökad livslängd.
- Vid tätning mellan karm och stomme används lindrev eller mossa (ej vitmossa).
- Eventuell nytillverkning av fönsterbågar görs lika befintliga.
- Inga fler öppningsbara bågar tilläggs.
- Inga fler fönster tas upp i någon av byggnaderna.

Fönster med endast en öppningsbar båge var vanligt i äldre tid.

Dörrar

Nulägesbeskrivning

Som i övrigt på Hedbodarna är de flesta dörrar av vad som idag kan betraktas som en ålderdomlig karaktär. Ekonomibyggnaderna har vanligtvis bräddörrar sammanfogade av innanför- eller utanpåliggande naror i gradade spår. Flera byggnader har dörrar med z-konstruktion. Smidet är överlag mycket enkelt med korta och raka bandjärn. Låsen är ofta av handsmidda haspar, handsmidda lås eller av haspar av böjd järntråd. Flera av fähusen har ytterriglar av trä. Vissa av stugorna har modernare dörrar av ramverkskonstruktion och gångjärn medan andra har bräddörrar och långa bandjärn. Samtliga dörrar är ofärgade.

Historisk förankring

De enkla bräddörrarna har troligen varit dominerande på Hedbodarna fram till 1800-talets andra hälft då stugorna uppfördes, sannolikt med fyllnadsdörrar. De modernare dörrarna är troligen ett resultat av anpassning och renovering sedan skogsarbetarepoken.

Lämplighet

De enkla bräddörrarna har en given plats på fäboden. Stugornas modernare dörrar från 1900-talets tidigare del har även ett kulturhistoriskt värde då de utgör spår av skogsarbetarnas vister i Hedbodarna undre tidigt 1900-tal. De smälter också in i miljön då de är ofärgade.

Riktlinjer

- Alla befintliga dörrar underhålls och lagas partiellt vid behov.
- Dörrbrädor som sitter löst spikas i första hand fast igen.
- Dörrbrädor som är alltför medfarna byts mot bräda med samma ytbearbetning som befintlig: bilad, spräckt eller sågad.
- Trasiga gångjärn byts i första hand mot lika handsmidda.
- De modernare stugdörrarna kan halvoljas för ökad livslängd.
- Bräddörrar lämnas obehandlade.

Enkel bräddörr, byggnad nr 15.

Sandstenshällar

Nulägesbeskrivning

I fäbodens bebyggelsemiljö finns hällar av älvdalssandsten. Ett mindre antal ligger fritt mellan byggnaderna medan merparten finns i direkt anslutning till en byggnad, vanligtvis i en svale, framför dörrar eller som en del av interiörerna.

Vissa är stora och ligger ensamma, men det finns även grupper av flera små sandstenshällar sammanlagda till större sammanhängande ytor.

Sandstenshällarna är formade av naturens krafter och tidens tand, möjligen grovt tuktade till önskad storlek.

Historisk förankring

Sandstenshällarna har högst troligt använts som arbetsytor eller som upplagsytor för förvaring. De är troligen tillkomna succesivt under fäboddriftens hela historia.

Lämplighet

Sandstenshällarna är mycket betydelsefulla för miljöns åldersstigna karaktär och exemplifierar fäbodbrukets nyttjande av närområdets befintliga material för att uppnå funktionalitet i arbetet. Tillförande av sandstenshällar på nya platser är godtagbart om de används i pågående fäboddrift.

Riktlinjer

- Befintliga hällar flyttas ej.
- Sandstenshällar hålls fria från påväxt
- Sandstenshällar som kommit ur läge rättas till genom omfördelning och eventuell komplettering av underliggande material.

Sandstenshällar som kombinerad upplags- och arbetsyta i en svale. Mindre hällar bildar en slät och torr gångyta mellan byggnaderna. Mjölkbod, byggnad nr 2.

Interiörer

Nulägesbeskrivning

Interiörerna avslöjar funktionerna. Fähusen har bås och mittgång, foderbodarna har avbalkningar, stugornas interiörer kännetecknas av hörnspisar och väggfast inredning. Eldhusen har rektangulära eldhärdar, enkla trähyllor, stenhällar, tranåsar och lavar medan mjölkbodarna har hyllor i trä och stenvatsar. I interiörer som används finns redskap, textil, och andra föremål, som bidrar till upplevelsen av en levande kulturmiljö. Detta trots att moderna inslag förekommer.

Historisk förankring

Interiörernas nuvarande utföranden stämmer i stort sett överens med de ursprungliga utförandena, undantaget stugorna där ytskikten är betydligt yngre, men ändå värdefulla. I interiörerna utläses de olika funktionerna. De olika bostadshusen, eldhusen och stugorna, berättar om olika tidsandor med skilda förutsättningar och krav på komfort. Ett exempel på detta är fähusens olika båsplaneringar som visar hur byggnadstypen utvecklats, från den enklaste med indelning av smala rundstörar till välbyggda bås med avskiljande väggpartier.

Lämplighet

Interiörerna bör i första hand användas med befintlig väggfast inredning. I dagens levande fäbodbruk kan inslag av moderna föremål, viss anpassning liksom renovering av t.ex. sotig väggbeklädnad, förstås vara en nödvändighet för att uppnå rimlig trivsel. Detta är godtagbart så länge nya ytskikt utförs i traditionella material och så länge föremålens antal begränsas.

Riktlinjer

- Var rädd om patina! Den ger en känsla av historiens vingslag och minner om fäbodbrukets arbetsmödor.
- Behåll väggfast inredning.
- Före eventuell renovering eller större förändring dokumenteras befintlig interiör noggrant i text och bild.
- Löva och risa gärna interiörerna på traditionellt vis.

Fähus med enkel typ av båsplanering, nr 32.

Eldhus, byggnad 5, med mycket välbevarad interiör som brukas i dagens fäbodbruk.

Inskriptioner och verktygsspår

Nulägesbeskrivning

I timmerstockar och på dörrblad finns en mängd inskriptioner, både interiört och exteriört. Det handlar om bomärken, initialer, årtal, bilder så som profiler, hus och båtar m.m.

Verktygsspår från till exempel spräckning, bilning och blockning av timmer, finns även. Dessa är bäst bevarade i interiörerna som skyddats från väder och vind.

Dessa lämningar utgör historiska dokument och bör inventeras separat.

Historisk förankring

Verktygsspåren är tillkomna i samband med bearbetning av byggnadsmaterial. Fram till 1900-talets början dominerade handverktygen och traditionella metoder så som bilning och spräckning. Verktygsspår kan i vissa fall indikera på återbruk av byggnadsmaterial.

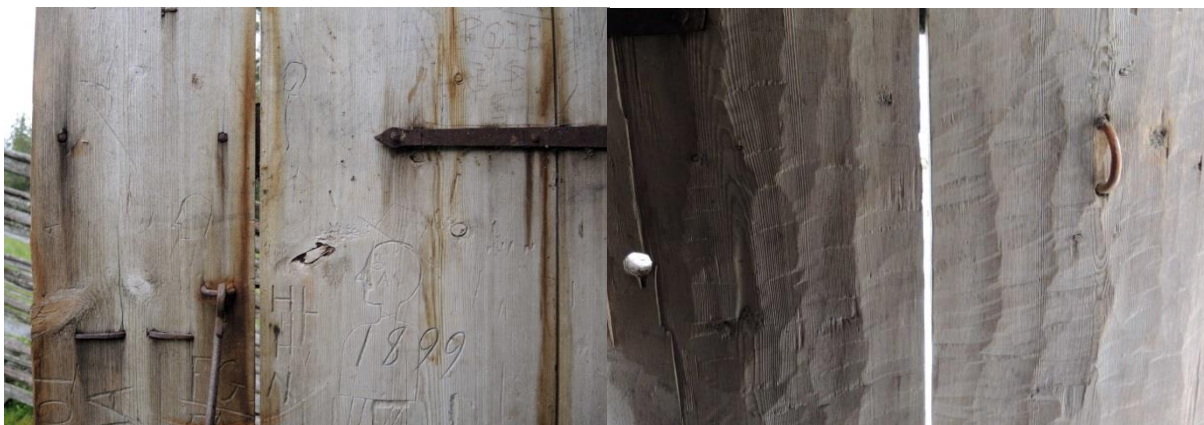
Den rika mängden inskriptioner är ett resultat av förströelse på lediga stunder, identitetsuttryck eller bara bevisning av ristarens vistelse på platsen. De är tillkomna kontinuerligt under byggnadernas eller byggnadsdelarnas hela historia.

Lämplighet

Alla inskriptioner och verktygsspår hör till miljöns kulturhistoriska värde och bidrar till äkthet. Dessa bör bevaras så långt möjligt.

Riktlinjer

- Begränsa omfattning av virkesutbyte särskilt vid förekomst av inskriptioner och verktygsspår.
- Då virkesutbyte med inskriptioner eller verktygsspår är absolut nödvändigt sparas avlägsnat virke torrt och luftigt. Förvaringsplats, ursprung liksom datum för åtgärd dokumenteras i respektive vårdobjektsbeskrivning, del 2 *Vårdobjekt*.

Innsida av bräddörr med bl.a. dateringen 1899 och en profil.

Åsarna i träet avslöjar bearbetning med bilyxa.

Hägnader

Nulägesbeskrivning

Kring fäbodvallens nutida utbredning löper en likartad gärdesgård. Den är uppförd av gränstör med 16 diagonalt mellanliggande hela, kluvna eller kvartsslanor av gran med bindning av vidjor eller grov ståltråd. Vissa partier är förstärkt med nya störar.

I bebyggelseområdets norra del är gärdesgården sammanlänkad med byggnaderna. Hägnet har flera öppningar, samtliga med trägrindar av rundstör eller av rundstör s skjuts åt sidan i ett spår. Utanför hägnet går getter och kor medan kalvar och höns går innanför.

Inom vallen, mellan byggnaderna: 5, 6, 11-13 och DM 9, finns även ett mindre inhägnat område i liknande utförande, men med glesare slanor. Hägnet håller turister och kalvar ute från fäbodbrukarnas "privata yta".

Historisk förankring

Att hägna fäbodvallen i Hedbodarna för att hålla djuren ute från slåttern går tillbaka till åtminstone 1885. Den större hägnadens utbredning överensstämmer i norr och öst med skifteskartan från 1885 medan den i söder och väster breddade ut sig över ett betydligt större område 1885.

Att hägna in ytterligare ett mindre område på fäbodvallen kan ha förekommit i äldre tider, men det är osäkert.

Det är troligt att äldre tiders gärdesgårdar varit uppbyggda av ett mer varierat byggnadsmaterial. Slanor varvades mycket troligt med överblivna brädlappar och med material som uttjänat som t.ex. taktäckning, men som kunde duga till reservdel i gärdesgård. En perfekt och homogen gärdesgård hör snarare hemma i villaträdgården.

Bindning med ståltråd är en modern företeelse som inte förekom i det traditionella fäbodbruket.

Lämplighet

Den långa gärdesgården har en självklar plats i fäboden. Gärdesgårdens bindning kan utföras med ståltråd för sänkta arbetskostnader. Den mindre gärdesgården inne på vallen kan motiveras för att uppnå ett fungerande fäbodbruk och trivsamt visteri.

Riktlinjer

- Håll ett område på omkring 5-10 meter utanför hägnet fritt från vegetation för att undvika fukt. Det förlänger gärdesgårdens livslängd.
- Laga gärdesgården, i första hand, kontinuerligt genom stöttning och utbyte av uttjänade slanor liksom förr. Använd gärna ett varierat material beroende på vad som finns till hands i fäboden för tillfället. Det ger naturliga variationer och passande karaktär.
- Bind nya störar med vidjor eller av ståltråd.

Det stora hågnet kring fåbodvallen löper i söder längs vägen, i väst tätt inpå täta skogsmarken, i öst och norr mot skog och i väst mot myren Kalfloken.

Skålgropssten

Nulägesbeskrivning

På höjden i bebyggelsekärnans mitt finns en sandstenshäll med 8 skålgropar. På samma häll finns ett kors och en triangel som är fixpunkter för senare tiders lantmätare.

Historisk förankring

Hällen med skålgroparna finns högst sannolikt på ursprunglig plats. Flertalet av de kända skålgropsstenarna i Dalarna ligger på just fäbodvallar. Ofta på en förhöjning. De har tolkats som offerstenar där offergåvor lades till beskydd och rening av betesdjuren. Det är känt att skålgropar använts inom folktron så sent som för hundra år sedan.²⁰

Lämplighet

Skålgropsstenen hör hemma i Hedbodarnas fäbodmiljö och berättar om en långtgående fäbodtradition i Hedbodarna.

Riktlinjer

- Håll stenytan fri från gräspåväxt ris och löv.
- Orsaka ej mekaniskt slitage på stenen, att tänka på vid slätter.

Sandstenshäll med skålförmiga gropar och triangelformad ristning. Vårdoobjekt DM 8.

²⁰ Lannerbro Norell 2016

HEDBODARNA FÖRR OCH IDAG

I Dalarna finns idag omkring 2000 platser med fäboddar och fäbodlämningar.²¹ 1882 fanns 81 fäboddar i Älvdalens socken, hem- och långfäboddar inräknade.²² Under perioden 1900-1957 lades omkring 40 fäboddar ned och Hedbodarna var en av dem.²³

Hedbodarnas historia omfattar, som tidigare nämnts, fäbodbruk i olika tidsandor och även nyttjande för annat ändamål. Platsens historia kan delas in i tre perioder:

- *Det traditionella fäbodbruket* från åtminstone 1660-tal fram till omkring 1915.
- *Skogsarbetarepoken* under decennierna kring 1940-talet.
- *Den moderna tidens fäbodbruk* från 1994 som ännu pågår.

Fäbodbruket i Hedbodarna

Hedbodarna är en långfäbod, dvs. en mycket avlägsen belägen fäbod som brukades från midsommar till september.²⁴ Till skillnad från hemfäboden flyttade man inte dit, utan överlät vårderna av boskapen och mjölkhushållningen till kvinnliga vallhjon.²⁵

På Hedbodarna finns skålgropsförekomst, vilket *kan* vara en indikation på att fäbodarna har mycket hög ålder och ursprung i hednisk tid.²⁶ Skålgropar har använts inom folktron vid offerriter till beskydd av djuren. Det är osäkert hur långt fram i tiden traditionen levt kvar.²⁷

Dagens huvudingång till fäbodvallen, juni 2015.

²¹ Gottberg 2016.

²² Forslund 1994, s. 161.

²³ Hallerdt 1959, s. 47.

²⁴ Forslund 1994, s. 161.

²⁵ Erixon 1917, ss. 165-166.

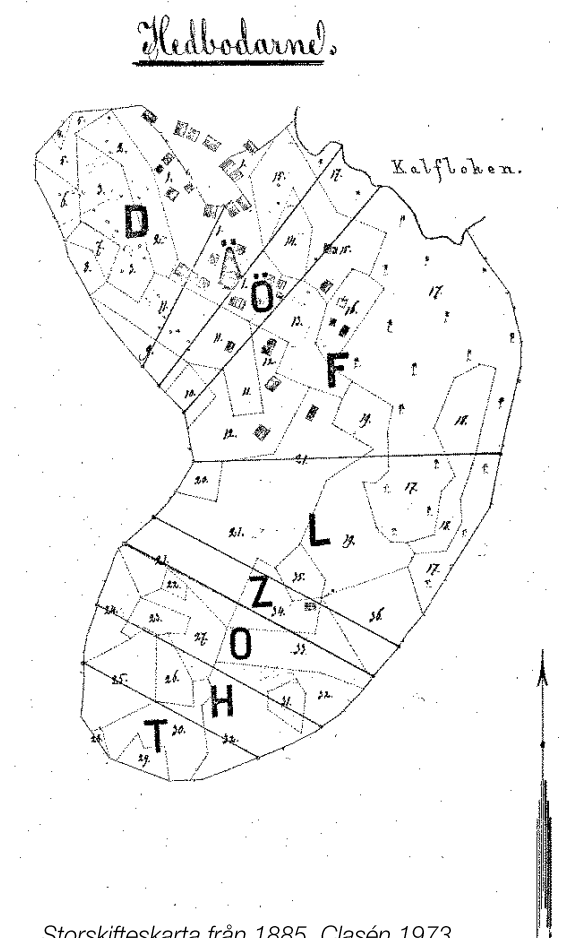
²⁶ <http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>

²⁷ Lannerbro 2016.

Hedbodarnas långfäbod omnämns första gången i 1663 års fäbodrannsakan, Kopparbergs läns jordebok.²⁸ Ursprungligen uppfördes och användes fäboden av tre familjer och senare tre fäbodlag från byarna Dysberg, Väsa och Karlsarvet. Tre eldhus, troligen uppförda under 1700-talet utgjorde bostad och kokhus för var sitt fäbodlag. Varje hushåll hade sin egen mjölkbod, fähus och hölada. I och med tidens gång växte familjerna liksom antalet byggnader på fäboden.²⁹ Under 1800-talet brukades fäboden ännu av folk från samma byar. I samband med storskiftet 1870-1888 övergick Hedbodarna till Månsta by.³⁰

Storskifteskartan från 1885 vittnar om att tälken varit uppdelad i små rutor på olika delägare i fäbodlaget före storskiftet, men utan klara skiljemärken inom huvudinhägnaden.

Betesmarken var inte heller indelad, även om den sedan länge varit skiftad. Betesgången organiserades som ett gemensamt företag och vallningen skedde i samverkande lag under ledning av gemensamt avlönade fäbodkullor som vallade kor och beredde mjölk för flera hushåll.³¹ Samfälligheten i ägor, vallning och vallhjon har bidragit till att den ålderdomligt enkla karaktären bevarats.³²

Storskifteskarta från 1885, Clasén 1973.

²⁸ Skansvaken, författare okänd, 1943, s. 5

²⁹ Trotzig 1938, s. 188.

³⁰ Länsstyrelsen kulturmiljöenhet och Dalarnas museum 1990, ss. 583.

³¹ Erixon 1943, s. 101

³² Erixon 1918, s. 57

Foto: Ove Thuveesson, 1915 Bildkälla: Dalarnas museums bildarkiv

Hedbodarna brukades som långfäbod med drift under högsommar, vanligen 10 juli till 10 september.³³ Omkring 1915 övergavs den och blev som många andra fäbodar en boplats för timmerhuggare och körare.³⁴ Flera av fähusen bär idag spår av denna tid i form av att ingångarna förstörats uppåt för att underlätta stallning av arbetarnas stora hästar.³⁵

Skogsarbetare i Hedbodarna, 1900-talets första hälft.
Bildkälla: Elfdalens hembygdsförenings bildarkiv

Efter en omfattande upprustning av fäbodens byggnader återupptogs fäbodbruket 1944. Anställda fäbodkullor, avlönade per ko, från bland annat Väsa, höll djur och beredde mjölken under en längre del av sommarsäsongen. Det är osäkert hur länge

³³ Sjödén 2016

³⁴ Forslund 1994, s. 162

³⁵ Forslund 1994, s. 162

fäboddriften pågick i denna form, men det handlar troligen om en tioårsperiod eller så. Det är dock säkert att den till och från tidvis använts i samband med jakt.³⁶

1992 började fäboden återigen brukas. Alf Sjödén tog dit kor, får och getter.³⁷ Fäbodbruket är levande och en stor del av byggnaderna används på ursprungligt vis. På morgonkvisten mjölkas korna i vanlig ordning. Röken står upp ur eldhusen där mjölken förädlas till ost, smör och messmör. Årets kalvar går inne på vallen och skuttar glatt när korna kommer tillbaka från skogsbetet fram på eftermiddagen. I de gamla fähusens skydd föds ytterligare kalvar in i fäbodlivet. Sommaren 2015 fanns där 11 fjällkor och ca fem kalvar, några getter, dvärghöns och katter.

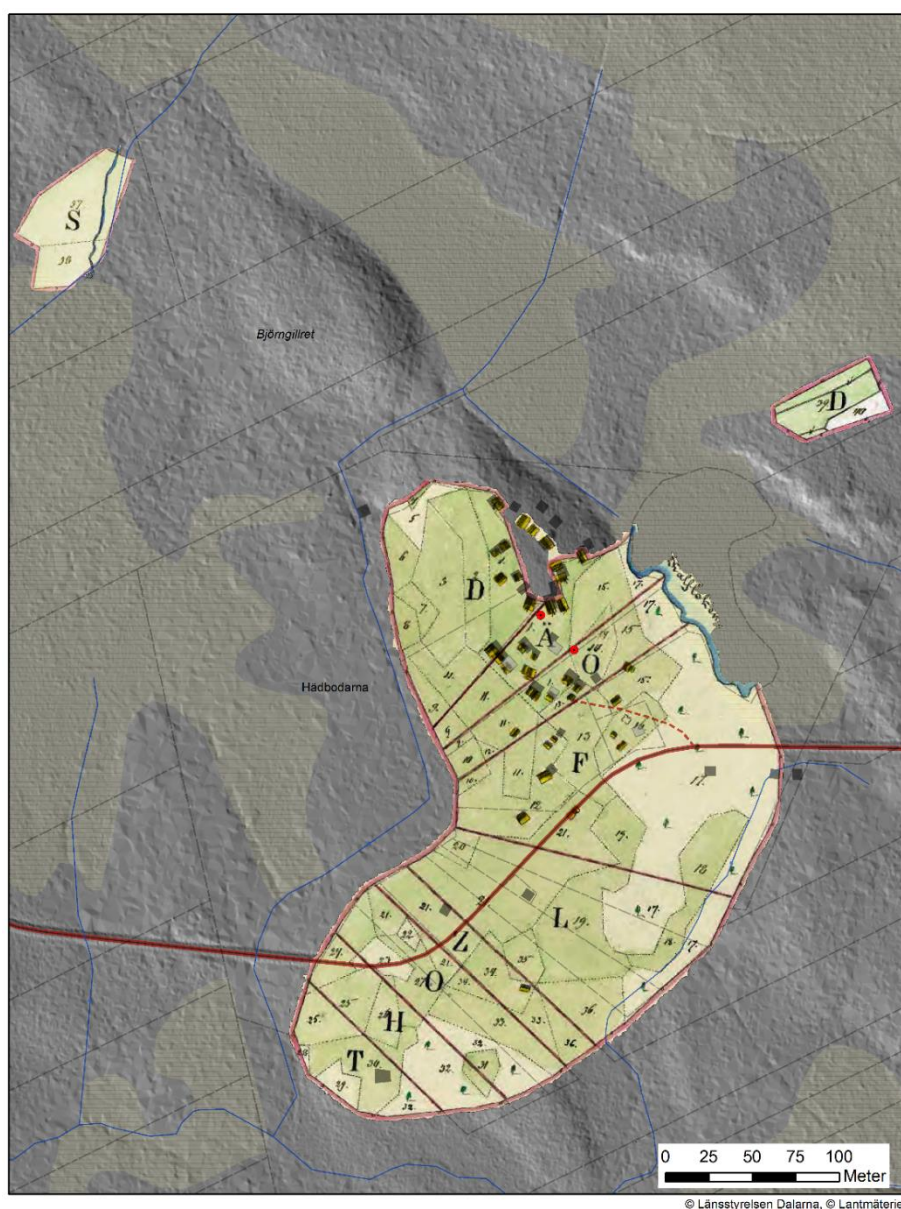
Fäbodbrukarna Alf Sjödén och Roger Ångström med en sällskapssjuk kalv, juni 2015.

³⁶ Sjödén 2016

³⁷ Sjödin 2016

Långfäbodens byggnader

Dalarnas traditionella byggnadsskick bygger på ett månghussystem där varje byggnad avser en särskild funktion. Detta resulterade i ett gytter av många små byggnadskroppar. Följande kapitel beskriver de traditionella byggnadstyperna på långfäboden samt förekomsten av dessa idag. Större delen av byggnaderna från 1885 finns kvar idag och ett fåtal byggnader har tillkommit. Se kartbilden nedan.

Hedbodarna, rektifierad storskifteskarta från 1885 Lantmäteristyrelsens arkiv, arkivsök. Akt: U61-22:1. De skuggliknande markeringarna visar dagens byggnadsbestånd.

Enkelheten

Fäbodens byggnader skulle tillfredsställa basala behov i fäbodbrukets arbetsmödor. Det var oviktigt att förfinas byggnadsdelar och detaljer eftersom fäbodstället övergavs större delar av året. Byggnadernas enkla karaktär berättar om fäbodställets funktion som säsongsbetonad arbetsplats och bostad.

Tiden för att uppföra och reparera de byggnader som fordrades för att få fäbodbruket att fungera var också knapp. Säsongen på långfäboden varade blott två till tre månader. På fäboden skulle det alltså gå snabbt och lätt att sätta fäboden i stånd för en ny säsong.³⁸ I kombination med att funktion, inte förfining, var det väsentliga på fäboden och tidspress fick byggnaderna sin grovhuggna och robusta karaktär.

Återbruket

Det var inte ovanligt att äldre byggnader plockades ned och byggdes upp igen, kanske för en annan användning och i ändrad form. Numrering av stockar, urtag som inte hör hemma i konstruktionen och lappverk av brädstumpar visar tydligt att flera av byggnaderna på Hedbodarna uppförts helt eller delvis av återanvänt byggnadsmaterial.

Gärdesgård, delvis sammanbyggd med fåhus i vid krets likt en fålla mot skogsbetet i öst, troligen omkring 1940. Bildkälla: Elfdalens hembygdsförenings bildarkiv.

³⁸ Montelius 1975, s. 76

Byggande och användande

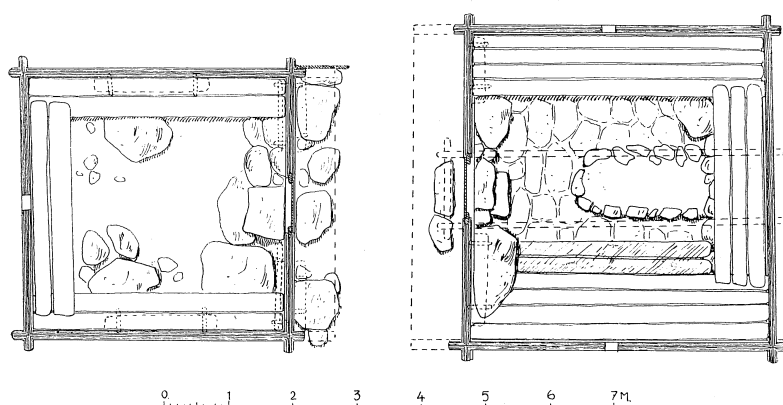
Byggnaderna uppfördes högst troligt av män efter buföringen, men användes främst av kvinnliga fäbodkullor, bland annat i arbete med djur och vid förädling av mjölk. Etnologiska källor i kombination med de fysiska byggnaderna berättar om allmogesamhällets sociala struktur och om fäbodkullans förutsättningar i säsongsarbetet på fäboden liksom om 1900-talets skogsarbetare.

Eldhus

Eldhuset är den äldsta typen av boningshus och utgör den grundform som våra trähus utvecklats från.³⁹ Det är ett fyrsidigt envåningshus, vanligen orienterat med dörr mot norr eller söder, med ingång från en gavelsvale.⁴⁰ Mitt på golvet finns eldstaden och röken från härden söker sig ut genom en röklucka i taket. Små gluggar i timret utgör det enda ljusinsläppet. På tre sidor finns lavar att sitta och ligga på och från en tvärkäpp över tranåsarna (längsgående intimerade åsar) hängs en gryta.⁴¹ Dessa enkla boningshus var alltid omålade.⁴²

Enligt Linnés berättelser från sin Dalaresa 1734 förekom byggnadstypen på alla besökta fäbodar.⁴³ Medan bebyggelsen i andra fäbodar fick en mera modern och ändamålsenlig prägel tidigt, har Hedbodarna på grund av sitt avskilda läge stått övergiven. Utan användning uteblev reparationer liksom modernisering.⁴⁴ Idag finns tre välbevarade eldhus på långfäboden (nr 1, 5 och 7), troligen från 1600-talet och 1700-talen. Två av dessa används i fäboddriften, men har övergått till att vara enbart kokhus för mjölkförädling.

Eldhuset utgjorde tillsammans med mjölkboden en central funktion i fäbodnäringen, där förädlade och förvarade fäbodkullan mjölken, smöret, osten och messmöret. Dessa byggnadstyper utgör givetvis fäbodhistoria, men också ett betydelsefullt stycke kvinnohistoria.

*Eldhus och kokhus i
Hedbodarna 1916.
Uppmåtningsritning av
S. Erixon 1916.
Bildkälla: Dalarnas
hembygdsbok 1941.*

³⁹ Trotzig 1938, s. 188.

⁴⁰ Erixon 1917, ss. 197-198.

⁴¹ Trotzig 1938, s. 188.

⁴² Erixon 1917, ss. 197-198.

⁴³ Trotzig 1938, ss. 188-189.

⁴⁴ Skansvakten, författare okänd, 1943, s. 6.

Mjölkbod

I mjölkbodarna förvarades den förädlade mjölken: messmöret, osten och smöret. De är strategiskt placerade mitt emot eldhusens gavelsvale, vilket skapar ett skyddat utrymme. Mjölkbodarnas grunder är mycket låga för att hålla nere temperaturen. På Hedbodarna finns tre mjölkbodar (nr 2, 6 och 8), varav två ännu används på traditionellt vis. Det är osäkert när mjölkbodarna uppförts. De är troligen som äldst från 1700-talet.⁴⁵

Fähus

I fähusen stod kor, getter och får. De uppfördes som låga timrade byggnader med ingång på gaveln och en liten gödsellucka på motsatt gavel. Trots att fähusen byggdes rejäla tillhör de byggnadstypen med kortast livslängd. På grund av djurens avdunstningar och spillning som skapade ett fuktigt klimat är förekomsten av denna byggnadstyp begränsad idag.⁴⁶ På Hedbodarnas långfäbod finns 13 fähus (nr 4, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38 och 39), vissa av dem med inskriptioner från 1600-tal. De är placerade i en vid krets, likt en fålla, strax utanför vallen i norr. I samband med skogsarbetarnas användande av byggnaderna under 1900-talet har vissa av fähusens dörrhåll förstörats för större genomgång.⁴⁷ Flera av fähusen, vissa med originalinredning och vissa med ny inredning används ännu idag.

Foderbod

Djurens foder förvarades i särskilda byggnader eller i bodar, så kallade foderbodar. I Hedbodarna står dessa vanligen sammanbyggda med stall. De hade vanligen avbalkningar mellan stall- och foderutrymmen och ibland små loft. Idag finns 5 sammanbyggda foderbodar (nr 10, 12, 13, 14 och 15) och 1 fristående (nr 3).

Stall

Stallning av hästar skedde inne på vallen. Stallen står i regel kombinerade med foderbod eller är uppförda som en timrad tillbyggnad på en foderbod. Idag finns fem stall i Hedbodarna (nr 10, 12, 13, 14 och 15), alla i direkt närhet till foderbodar.

Kylhus

Kylhusen är av ung härkomst, som tidigast från 1800-talets andra hälft. De uppfördes över timrade vattencisterner där mjölkflaskor kunde nedsänkas.⁴⁸ De tre kylhusen på Hedbodarna (DM6, DM5 och DM8) står naturligt utanför kärnbebyggelsen på låglänt mark där mindre vattenflöden finns.

Ängslada

Ängsladorna återfinns i mark som förr var äng. Där förvarades det vinterfoder som ej togs hem till gården direkt under slåttern. Höet kördes hem under vintern då det var lätt att färdas över frusen och snötäckt mark. Ängsmarken kring fäboden var en viktig resurs för

⁴⁵ Boethius 1941, s. 89.

⁴⁶ Ohlsson 2015, s. 7.

⁴⁷ Erixon 1943, s.104.

⁴⁸ Erixon 1943, s. 98.

jordbruket och dess lador berättar om den tid då tillgången på eget vinterfoder var avgörande för djurhållningen.⁴⁹ När slättermarkerna buskats igen utgör ängsladorna de enda spåren av den äldre markanvändningen. Idag finns sju ängslador i Hedbodarna (nr 18, 19, DM1, DM2, DM3, DM4 och DM10). Tre av dem står inne på vallen, övriga utanför.

Stuga

I och med anspråk på ökad bekvämlighet i slutet av 1800-talet har ett fåtal mindre stugor tillkommit på Hedbodarna.⁵⁰ Dessa fyra (nr 9, 11, 16 och DM7) har ingång i gaveln, precis som eldhuset, men står på höga grunder och har ett eller två fönster, hörnspis och klädda innerväggar. De spartanska eldhusen övergavs senare som boplatser.

Byggnadsbeståndet då och nu

Vid Sigurd Erixons besök på fåboden 1916 fanns 42 byggnader.⁵¹ Enligt fåbodinventeringen 1973 fanns ännu 41 byggnader varav 4 var stugor, 3 kylhus, 1 härbre, 3 eldhus, 3 mjölkbodar, 13 fähus, 2 avträden, 11 lador samt en övrig byggnad.⁵² Idag finns 43 byggnader i Hedbodarna, varav 4 av dessa är från sen tid. Det är tre avträden i områdets östra utkant och ett diskhus i anslutning till de byggnader som inhägnas i väst.

Bebyggelsestrukturen i Hedbodarna är nära oförändrad sedan Sigurd Erixons besök för hundra år sedan. 1916, 1956 och 2016 ser det i stort sett likadant ut. Bilderna ovan visar studenter på besök i fåboden 1956. De såg samma eldhus och mjölkbodar som Erixon och Dalarnas museum även studerat. Foto: Ragnar Lannerbro
Bildkälla: Dalarnas museums bildarkiv

⁴⁹ Ohlsson 2015, s. 5.

⁵⁰ Erixon 1943, s. 104

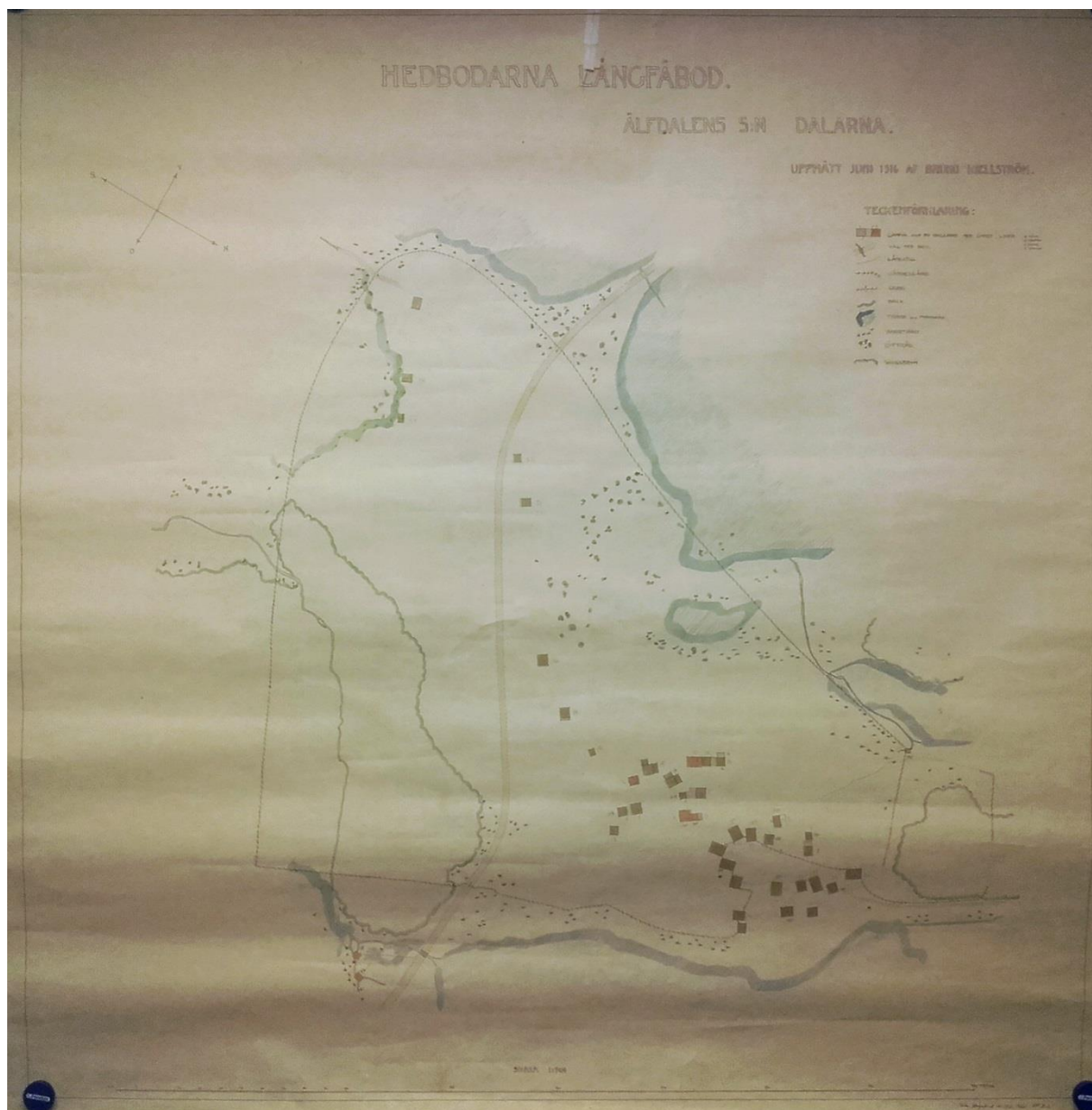
⁵¹ Åhs 1965, s. 53

⁵² Clasén, 1973, s. 82

Tidigare förvaltning & underhåll

Övergiven

Sigurd Erixon, Nordiska museet, besökte Hedbodarna redan 1916 strax efter att fäbodbruket upphört. Fram till dess hade byggnaderna underhållits kontinuerligt för att fungera i fäboddriften. Erixon dokumenterade bebyggelsen genom uppmätning, fotografering och detaljerade beskrivningar. Erixon var först med att konstatera att fäbodmiljön var mycket välbevarad skyddsvärd.⁵³ Övergiven som den var riskerade den att gå förlorad.

Sigurd Erixons karta från 1941, Bildkälla: Nordiska museets arkiv

⁵³ Erixon 1941, ss. 81

Rädda Hedbodarna!

År 1929 hade Elfdalens hembygdsförening också uppmärksammat vikten av att rädda Hedbodarna för eftervärlden. Det dröjde dock innan något hände. Skicket beskrevs 1938 som eländigt med läckande tak, rötskadat virke och dåliga dörrar.⁵⁴

1943 genomfördes en övergripande restaurering. Hembygdsföreningen och en restaureringskommitté med ordföranden Nordin tillsattes. Arbetslaget bestod av fyra man från socknen.⁵⁵

Det hela finansierades genom anslag från Kungl. Maj:t av lotterimedel och med fritt virke från Besparingsskogen, dvs. Älvdalens jordägande sockenmän.⁵⁶

Minnesstenen från 1943.

Renoveringen 1943 omfattade 26 byggnader.⁵⁷ Åtskilliga av vedtaken byttes mot spåntak.⁵⁸ Till minne av insatsen restes ett monument i älvdalssandsten på vallen i öst strax intill bebyggelse. Den utgör idag en främmande silhuett i den annars enhetliga fäbodmiljön.

Restaureringskommitténs styrelse går husesyn, omkr. 1940. Bildkällor: Elfdalens hembygdsförenings bildarkiv

⁵⁴ Forslund 1994, s. 163.

⁵⁵ Skansvakten, författare okänd, 1943, s.3.

⁵⁶ Forslund 1994, s. 163.

⁵⁷ Åhs 1965, s. 53.

⁵⁸ Erixon 1943, s. 104.

Aktuellt nyttjandekontrakt

Genom ett 50-årigt nyttjandekontrakt med fäbodelägarna tillskrevs Elfdalens hembygdsförening ansvaret för tillsynen och skötseln av Hedbodarna 1987. Föreningen höll publika aktiviteter på fäboden, men möjligheterna till underhåll var liksom idag små. Fäbodens byggnader stod återigen i behov av ny renovering.

Tack vare en kommunal arbetsmarknadsåtgärd med anställning av snickarkunnigt folk mot s.k. lönebidrag kunde 26 byggnader restaureras under perioden 1985 – 1993.⁵⁹ Många av taken lades om och stommar lagades. 2000-talets vårdinsatser har bland annat bestått i omläggning av tak och genomförts med stöd av besparingsskogen - *Älvdalens jordägande sockenmän* och kulturmiljöanslag från Länsstyrelsen i Dalarnas län. Ett stort antal byggnader har försetts med vedtäckta plåttak eller brädtak och hägnet har lagats. Arbetet har i huvudsak utförts av Svante Hård, Älvdalen.⁶⁰

*Timmer valdes på rot när Hedbodarna rustades omkring 1990. På bilden ser vi Ragnar Forslund dra timmer med en järnhäst vid Påderforsen i Vanån. Foto: Bertil Persson
Bildkälla: Elfdalens hembygdsförenings bildarkiv.*

⁵⁹ Forslund 1994, s. 165

⁶⁰ Rosdahl, Nilsson 2016

Avslut

I äldre tider motiverades fäbodens underhåll av den nödvändiga fäboddriften.

Bebyggelsemiljön utgör idag en källa till kunskap om svunna tiders levnadsförhållanden, djurhållning eller hantverk och har höga kulturvärden. Sedan hundra år tillbaka har Hedbodarnas fäbodmiljö uppskattats på grund av sin ålderdomliga karaktär och levande fäbodbruk. Hedbodarna står i skarp kontrast till våra vardagsmiljöer och har höga upplevelsevärden. Fäboden kräver ständigt underhåll för att förvaltas in i framtiden, nu som då.

*Fäboden besöks vanligtvis sommartid, men är även intagande i vinterskrud. Foto troligen från 1990-talet.
Källa: Elfdalens hembygdsförenings bildarkiv.*

KÄLLOR

Muntliga

Arbetsmöte med Länsstyrelsen Dalarna 2016-07-06, Falun

Byggnadsantikvarie, Gottberg, Anders

Intervju med referensgrupp 2015-06-25, Hedbodarna

Nilsson, Maria, Styrelseledamot Elfdalens Hembygdsförening

Rosdahl, Hans, Styrelseledamot Elfdalens Hembygdsförening

Sjödén, Alf, Fäbodbrukare

Övriga

Lannerbro, Maria, Arkeolog, Dalarnas museum, 2016-06-20 Falun

Arkiv

Elfdalens hembygdsförenings bildarkiv, Rotskans, Älvdalens kyrkby

Nordiska museets arkiv, Stockholm

Tryckta

Boethius, Gerda 1943, *Fäbodar och fäbodliv*, Dalarnas Fornminnes- och hembygdsförbund, Falun

Clasén, Kerstin 1973, *Fäbodinventering*, Dalarnas museum, Falun

Erixon, Sigurd 1917, *Några bidrag till det nordiska husets historia*, Nordiska museet

Erixon, Sigurd 1918, *Bebyggelseundersökningar*, Nordiska museet, Stockholm

Erixon, Sigurd 1941, *Hedbodarnas långfäbod i Älvdalen*, Dalarnas Fornminnes- och hembygdsförbund, Falun

Erixon, Sigurd nytryck facsimil 1982, *Svensk byggnadskultur*, Walter Ekstrand bokförlag, Lund

Forslund, Ragnar 1994, *Onlöösbodhar - Hedbodarna*, Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund, Falun

Gunnarsson, Karl-Gustaf 1994, *Skogen och Sverige*, Eget förlag, Degerhamn

Hallerdt, Björn 1959, *Levande fäbodar*, Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund, Falun

Kulturmiljöenheten Länsstyrelsen i Kopparbergs län och Dalarnas museum 1990, *Riksintressen för kulturmiljövården i Kopparbergs län*, Falun

Montelius, Sigvard 1975, *Leksand fäbodar*, Leksands kulturnämnd, Leksand

Montelius, Sigvard, 1977, *Fäbodväsendet i övre Dalarna*, Akademilitteratur, Stockholm

Ohlsson, Märta, 2004, *Skötselplan för natur- och kulturvärden Hedbodarna/Ädbodarna*, Länsstyrelsen Dalarna, Falun

Ohlsson, Märta 2015, *Ta tillvara timmerhus*, Länsstyrelsen Dalarna, Falun

Skansvakten, Författare okänd, 1943 *Restaureringsarbetet med Hedbodarna har påbörjats*, Elfdalens hembygdsförening, Älvdalen

Trotzig, Karl 1938, *Hedbodarna i Älvdalen* Dalarnas Fornminnes- och hembygdsförbund, Falun

Werf, Gerda, 2011, *Lokas fäbodar under 500 år*, Juts böcker, Älvdalen

Åhs, Ewert, 1965, *Hedbodarna Älvdalen*, Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund, Falun

Internet

Fornminnesregistret RAÄ- nr 502:1, 2016-06-20, <http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>,

Säkerställa Riksintressen, 2016-06-20, <http://www.lansstyrelsen.se/dalarna/sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/skyddad-bebyggelse/skydd-av-den%20byggda-miljon/miljobalkens-kulturmiljoskydd/Pages/default.aspx?keyword=riksintresse>,

Övriga

Avtal om upplåtelse av nyttjanderätt i Hedbodarna, Älvdalen 15/2 1988, undertecknat delägarna i Hedbodarna och Elfdalens hembygdsförening.

DEL 2. VÅRDOBJEKT HEDBODARNA ÄLVDALENS SOCKEN

Tillhör vård- och
underhållsplan 2016

Rapport: 2015:1
Dnr: 55/14

Vårdobjekt

HEDBODARNA, ÄLVDALENS SOCKEN

Del 2 tillhörande vård- och underhållsplan 2016

Författare: Malena Andersson

Rapport: 2015:1

Dnr: 55/14

Omslag: Hedboodarna 2015, Hedbodarna 2015.

Foton: Alla foton är tagna av Malena Andersson eller Lovisa
Smedberg, Dalarnas museum

Medgivande av lantmäteriet:

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriet © Lantmäteriet Gävle 2006.

Medgivande MS2006/02203

INLEDNING.....	7
NR. 1 ELDHUS	10
NR. 2 MJÖLKBOD	14
NR. 3 FODERBOD	18
NR. 4 FODERBOD	22
NR. 5 ELDHUS	26
NR. 6 MJÖLKBOD	30
NR. 7 ELDHUS	34
NR. 8 MJÖLKBOD	38
NR. 9 STUGA	40
NR. 10 FODERBOD OCH STALL.....	44
NR. 11 STUGA	48
NR. 12 STALL.....	52
NR. 13 FODERBOD	56
NR. 15 FODERBOD MED TILLBYGGNADER.....	60
NR. 16 STUGA	64
NR. 17 HÖLADA	68
NR. 18 HÖLADA	72
NR. 19 HÖLADA	76
NR. 22 HÖLADA	80
NR. 25 HÖLADA	84
NR. 26 FÄHUS	88
NR. 27 FÄHUS	92
NR. 30 FÄHUS	96
NR. 31 FÄHUS	100
NR. 32 FÄHUS	104
NR. 33 FÄHUS	108
NR. 34 FÄHUS	112
NR. 35 FÄHUS	116
NR. 36 FÄHUS	120
NR. 37 FÄHUS	124
NR. 38 FÄHUS	128
NR. 39 FÄHUS	132

NR. 40 KYLHUS.....	136
NR. 41 KYLHUS.....	140
NR. 42 KYLHUS.....	144
DM. 1 HÖLADA	148
DM. 2 HÖLADA	152
DM. 3 STUGA	156
DM. 4-7 AVTRÄDEN	160
DM. 8 SKÅLGROPAR	164
DM. 9 DISK- OCH TVÄTTBOD	168
DM.10 LITEN HÄGNAD	172
DM. 11 HÄGNAD.....	176

INLEDNING

Detta dokument tillhör vård- och underhållsplanen 2016 (rapport 2015:1) för Hedbodarna. Den upprättades av Dalarnas museum 2015-2016 i samarbete med Elfdalens hembygdsförening och Länsstyrelsen Dalarna.

Här behandlas samtliga vårdobjekt på Hedbodarna, d.v.s. byggnader och hägnader m.m. som omfattas av vård- och underhållsplanen. Uppgifterna baseras i huvudsak på en byggnadsinventering som utfördes i juni 2015.

Varje vårdobjekt, d.v.s. byggnad, hägnad m.m. presenteras i text och bild. Specifika värdebärare anges. Aktuellt vårdobjekt är utmärkt på en karta. Efter varje presentation finns tomma uppslag för analoga noteringar rörande respektive byggnad eller anläggning. Nya iakttagelser eller nyvunnen kunskap om vårdobjektet noteras gärna här kontinuerligt. I samband med framtida revidering kan dessa noteringar digitaliseras.

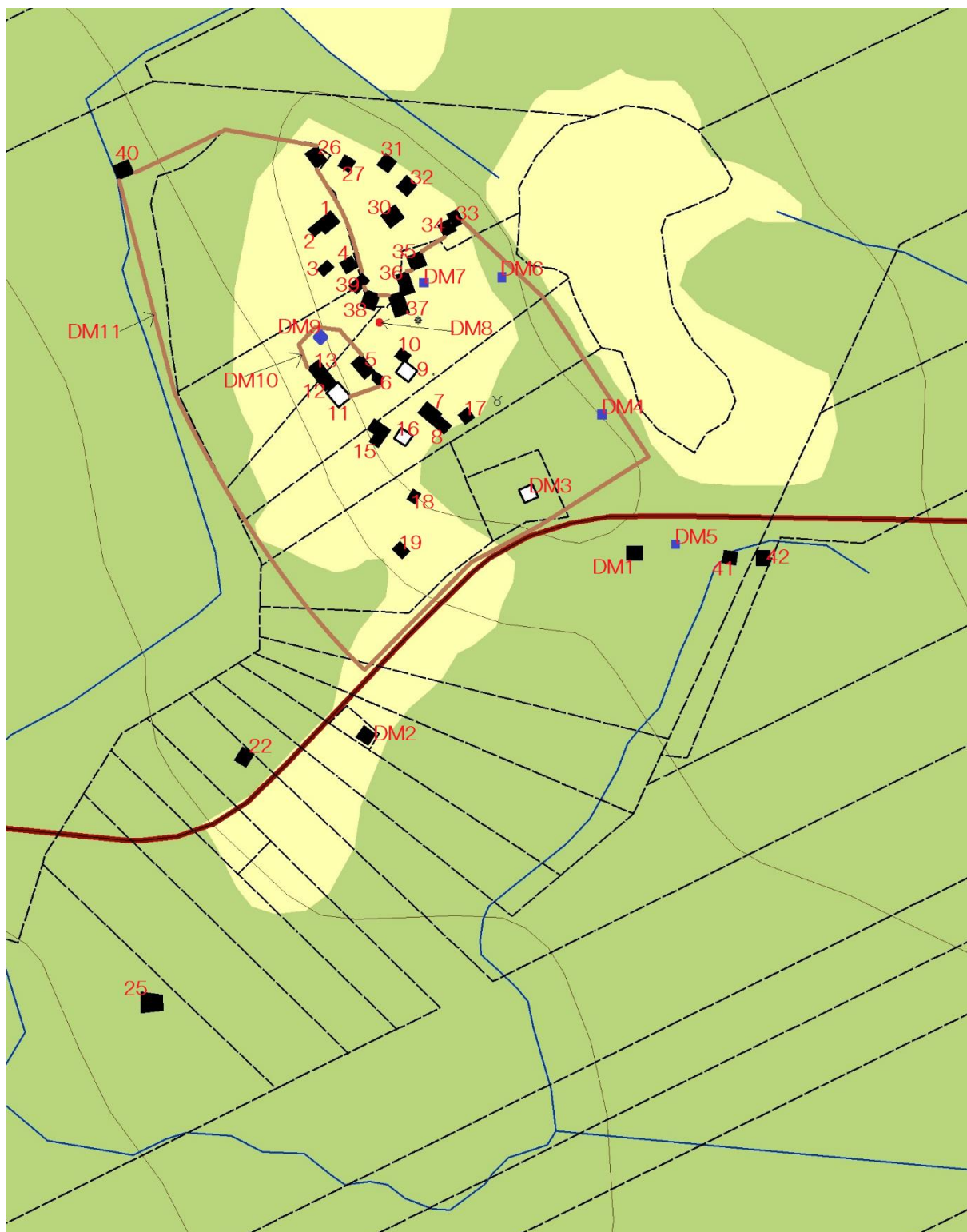
En mycket stor andel av byggnaderna på Hedbodarna har liknande karaktär och därför liknande kulturhistoriska värden och värdebärare. Här lyfts *endast* de värden och värdebärare som är specifika för respektive byggnad. Generell värdering av byggnadsbeståndet behandlas i avsnittet *Kulturhistorisk värdering* i vård- och underhållsplanen, rapport 2015:1.

Kartan på följande sida visar alla vårdobjekt som omfattas av vård- och underhållsplanen.

Byggnaderna (1-42) är betecknade enligt Sigurd Erixons dokumentation av Hedbodarna 1916.¹ Vissa av löpnumren saknas då de avser byggnader som försvunnit sedan 1916. Detta gäller löpnumren 14, 17, 20, 21, 23, 24, 28 och 29.

Beteckningar med bokstäverna DM(Dalarnas museum) avser byggnader eller anläggningar som ej numrerats av Erixon eller som tillkommit efter Erixons besök 1916.

¹ Dalarnas fornminnesförbund 1941, s.84

Beteckningarna avser vårdobjekten, alltså byggnader och anläggningar, som omfattas av vård- och underhållsplanen. Ljusbruna linjer avser hägnader, röd prick avser skålgropar, blå markeringar avser diskbod och avträden. Ingen av dessa är kordinatsatta och placeringarna bör ses som en skiss.

NR. 1 ELDHUS

ÅLDER

Okänd. Troligen hög ålder, kanske 1700-tal.

NUVARANDE FUNKTION

Används ej idag.

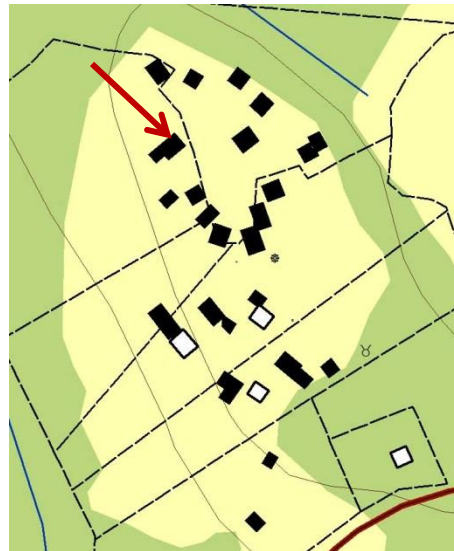
VÄRDEBÄRARE

Rumslighet

- Samstående med mjölkbod
- Placering på vallen i närhet till fähusen

Byggnadsdelar

- Framtimrad gavel
- Mullbänk.
- Stenhällar utanför byggnaden som trappstenar och arbetsyta.
- Stenhällar för förvaring och arbetsyta inuti.
- Öppen eldstad på golv.
- Rököppning i tak.
- Lavar av spräckta halvklovor
- Sot i interiör
- Gluggar för ljusinsläpp.
- Tranåsar (för upphängning av kittel över eldstad)
- Dörrhandtag av krokvuxet virke.
- Avsaknad avnockås.

UPPLYSNINGAR

-

LÄMPLIGA TAKTYPER

Bräddtak

Byggnad 1, Eldhus, t.v. tillhörande mjölkbod. Vy från söder.

Byggnad 1, Eldhus

NR. 2 MJÖLKBOD

ÅLDER

Osäkert. Ristning med årtalet 1790 tyder på att åtminstone delar av byggnadsmaterialet är av hög ålder.

NUVARANDE FUNKTION

Används ej idag.

VÄRDEBÄRARE

Rumslighet

- Samstående med eldhus
- Placering på vallen i närhet till fähusen

Byggnadsdelar

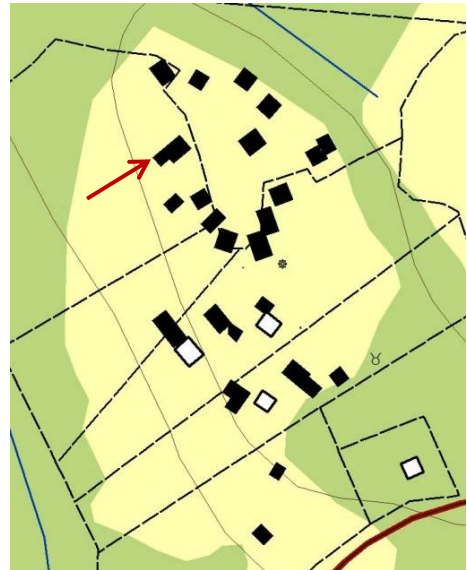
- Framtimrad gavel, ena sidan
- Stenhällar för förvaring av mejeriprodukter inuti
- Stenhällar som trappsten och arbetsyta utanför
- Stensatt golv under marknivå för att hålla låg temperatur
- Hyllor för förvaring
- Glugg för ljusinsläpp

UPPLYSNINGAR

-

LÄMPLIGA TAKTYPER

Äkta nävertak eller brädtak.

NR 2, Mjölkbod och del av eldhus (byggnad1) sett från norr.

Mjölkbod, byggnad 2

NR. 3 FODERBOD

ÅLDER

Okänt. Ristning brevid dörr med året 1726 tyder på hög ålder.

NUVARANDE FUNKTION

Står idag oanvänt.

VÄRDEBÄRARE

Rumslighet

- Placering på vallen i närhet till fähusen
- Fristående

Byggnadsdelar

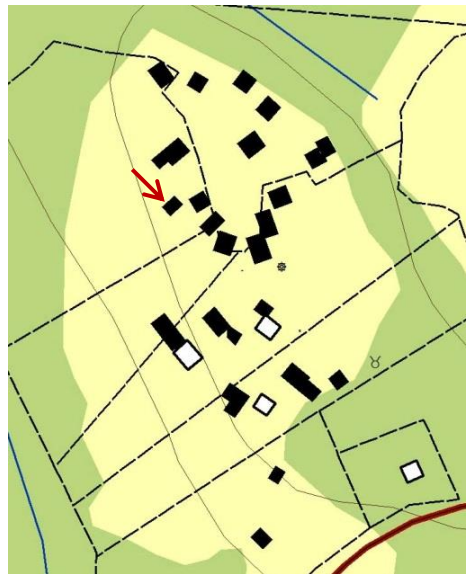
- Syllstock av vridet virke
- Framtimrad gavel
- Utkragande gavelröste
- Glugg för ljusinsläpp
- Sidoplacerad dörr
- Vägghkonstruktion med stödkäpp mellan väggband och syll.
- Vridet smide

LÄMPLIGA TAKTYPER

Brädtak eller pärt

UPPLYSNINGAR

-

NR. 3, Foderbod.

NR. 4 FODERBOD

ÅLDER

Okänd. En ristning med året 1726 tyder på att åtminstone delar av timret är av hög ålder. Fanns 1885, enligt storskifteskartan, troligen tidigare.

NUVARANDE FUNKTION

Okänd

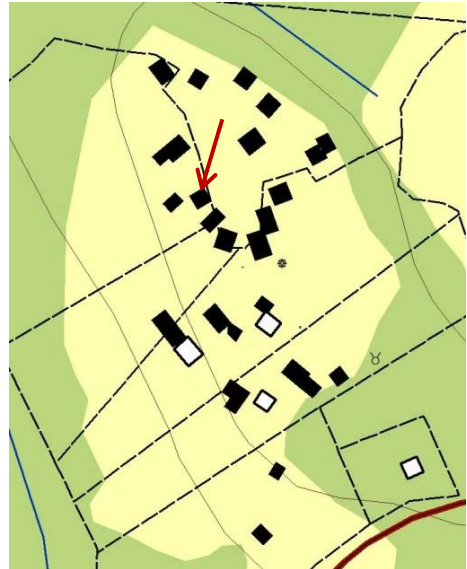
VÄRDEBÄRARE

Rumslighet

- Placering på vallen i närhet till fähusen och hägnets utkant.

Byggnadsdelar

- Stavkonstruktion
- Sidoplacerade dörrar
- Loft av spräckta bräder
- Förekomsten av avbalkning

UPPLYSNINGAR

Enda stavkonstruktionen i Hedbodarna, sällsynt i länet. Intill byggnaden fanns omkring 1900 ett tillbyggt stall.

LÄMPLIGA TAKTYPER

Brädtak eller pärt.

NR. 4, Foderbod

NR. 5 ELDHUS

ÅLDER

Osäkert. Fanns 1885, troligen långt tidigare.

NUVARANDE FUNKTION

Eldhus

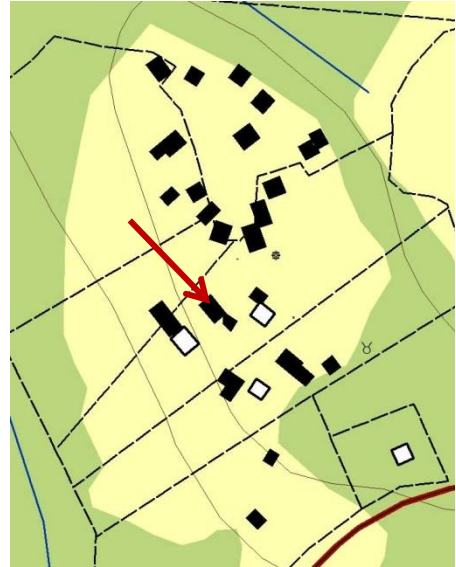
VÄRDEBÄRARE

Rumslighet

- Samstående med mjölkbod
- Placering inne på vallen

Byggnadsdelar

- Avsaknad avnockås.
- Långt framskjutande tak på grova stöttor
- Tranåsar (längslöpande rundkäppar för upphängning av kittel)
- Rektangulär öppen hård med stensatt kant.
- Rököppning i tak
- Gluggar som ljusinsläpp
- Mullbänk
- Lavar av spräckta halvklover
- Sanstenshällar för förvaring och arbetsyta i gavelvåle och i interiör

UPPLYSNINGAR

Brukas idag traditionellt med bland annat mjölkförädling och invändig granristäckning av grund.

LÄMPLIGA TAKTYPER

Bräddtak

NR. 5, eldhus.

NR. 6 MJÖLKBOD

ÅLDER

Osäkert. Ristningar med årtalen 1749 och 1604 tyder på att åtminstone delar av timret har mycket hög ålder. Fanns 1885, enligt storskifteskartan.

NUVARANDE FUNKTION

Mjölkbod

VÄRDEBÄRARE

Rumslighet

- Samstående med eldhus
- Placering inne på vallen

Byggnadsdelar

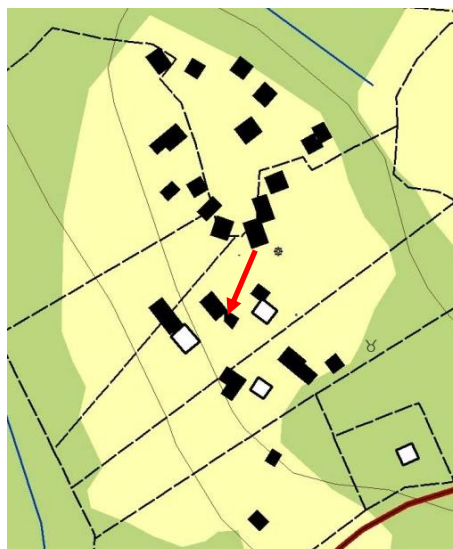
- Gavelsvale
- Hyllor för förvaring av livsmedel.
- Liten gavelglugg för ljusinsläpp
- Sanstenshällar för förvaring och arbetsyta i gavelsvale och i interiör
- Handsmitt lås
- Ytterrigel

UPPLYSNINGAR

Grunden har höjts i sen tid, vilket medfört att mjölkboden inte håller samma låga temperatur som tidigare. Bortsett från grunden är byggnaden oförändrad sedan det traditionella fäbodbrukets tid.

LÄMPLIGA TAKTYPER

Äkta nävertak eller brädtak.

Nr. 6, mjölkbod

NR. 7 ELDHUS

ÅLDER

Osäkert. Inskriptionerna 1746 och 1726 ovan dörren tyder på att delar av timret är av hög ålder. Fanns i fäboden 1885, enligt storskifteskarta.

NUVARANDE FUNKTION

För förädling av mjölk.

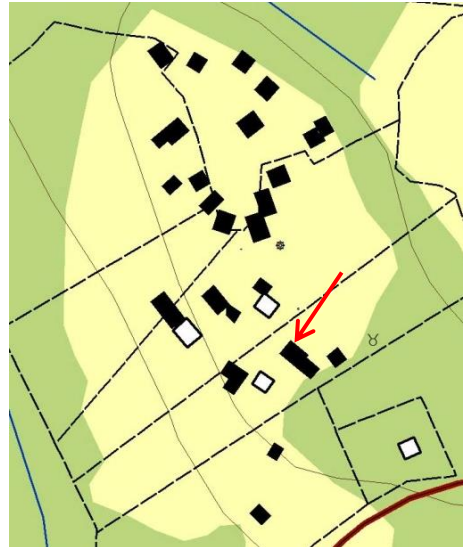
VÄRDEBÄRARE

Rumslighet

- Samstående med mjölkbod
- Placering inne på vallen

Byggnadsdelar

- Kort gavelsvale.
- Sandstenshällar som bildar golv mellan eldhus och mjölkbod.
- Sandstenshällar på golv invändigt och upplagsytor av staplade stenhällar.
- Lavar av spräckt virke.
- Tranåsar och tvärstänger.
- Avsaknad avnockås.
- Rököppning i tak.
- Små gluggar som ljusinsläpp.
- Nedsänkt golv.
- Enkel smideshasp.
- Uthugg av skott i norrfasad.

UPPLYSNINGAR

Moderniserad med pannmur för rationaliserad mjölkförädling.

LÄMPLIGA TAKTYPER

Brädtak.

Eldhus, byggnad 7

NR. 8 MJÖLKBOD

ÅLDER

Osäkert. Inskriptioner i interiören med årtalen 1738 och 1798 tyder på timmer av hög ålder. Fanns i Hedbodarna 1885, enligt storskifteskartan.

NUVARANDE FUNKTION

Mjölkbod.

VÄRDEBÄRARE

Rumslighet

- Samstående med eldhus
- Placering inne på vallen

Byggnadsdelar

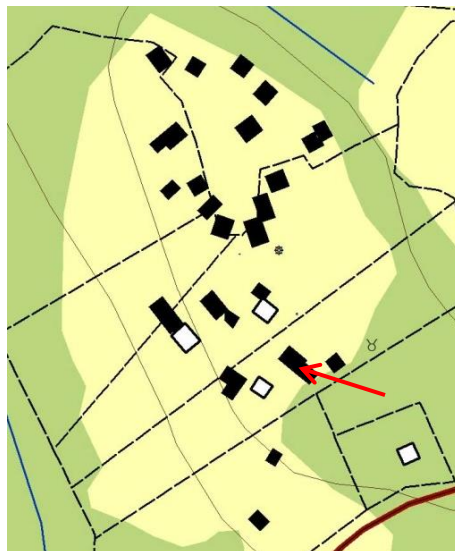
- Små ljusinsläpp i timret
- Framtimrad gavel
- Hyllor av halvklovor
- Sandstenshäll för upplag
- Bred naturstensgrund för isolering
- Golvnivå under markyta
- Sandstenshällar framför ingång

UPPLYSNINGAR

-

LÄMPLIGA TAKTYPER

Äkta nävertak eller brädtak.

Mjölkbod, nr. 8

NR. 9 STUGA

ÅLDER

Omkring 1900, enligt Sigurd Erixons källor.

NUVARANDE FUNKTION

Stuga

VÄRDEBÄRARE

Rumslighet

- Vinkelstående mot foderbod, skapar skyddad plats.
- Placering inne på vallen.

Byggnadsdelar

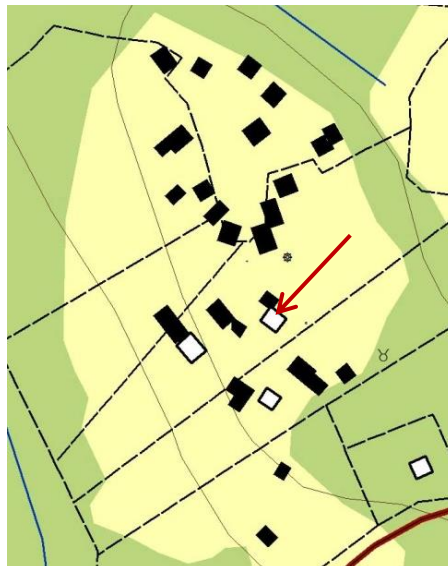
- Längre framtimring mot foderbod
- Dörr av tidigt 1900-tal
- Små fönster
- Hörnplacerad eldstad
- Skorsten av silikatsten
- Klädda innerväggar

UPPLYSNINGAR

Uppsatt av återanvänt timmer från äldre byggnader. Skorsten av silikatsten och dörr tillhör troligen modernisering med koppling till skogsbruket.

LÄMPLIGA TAKTYPER

Pärt.

Stuga, byggnad 9

NR. 10 FODERBOD OCH STALL

ÅLDER

Troligen uppsatt på Hedbodarna kring omkring 1800-talets slut. Saknas på storskifteskartan från 1885, men fanns på plats enligt Sigurd Erixon 1916. Stommen är troligen äldre.

NUVARANDE FUNKTION

Förråd

VÄRDEBÄRARE

Rumslighet

- Vinkelställd mot stuga.
- Placering inne på vallen.

Byggnadsdelar

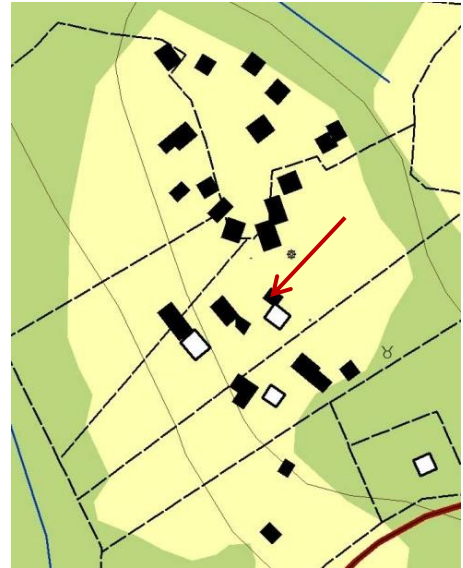
- Intimrat golv av spräckta bräder
- Höga trösklar
- Små dörrar
- Mycket små ljusinsläpp i form av gluggar
- Smideslås

UPPLYSNINGAR

Spår av uppmärkning inför flytt av stomme tyder på att byggnaden haft en annan plats tidigare. Befintlig tillbyggnad av resvirke under pulpettak på gaveln, troligen uppförd under 1900-talets sista decennier.

LÄMPLIGA TAKTYPER

Brädtak eller pärt.

Byggnad 10 Foderbod

NR. 11 STUGA

ÅLDER

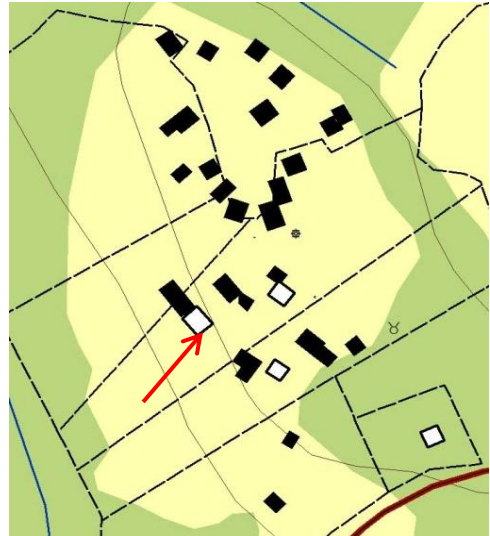
Tillkommen senast 1885, enligt storskifteskarta

NUVARANDE FUNKTION

Stuga

UPPLYSNINGAR

Troligtvis moderniserad med skorsten av silikatsten och fyllnadsdörr under 1900-talets första hälft.

VÄRDEBÄRARE

Rumslighet

- Svale sammanbyggd mot gavel på intilliggande byggnad.
- Placering inne på vallen.

Byggnadsdelar

- Lång framtimring.
- Svale
- Öppen eldstad av natursten, hörnplacerad
- Skorsten av silikatsten
- Små fönster
- Klädda innerväggar

UPPLYSNINGAR

-

LÄMPLIGA TAKTYPER

Stickspån

Stuga, byggnad 11

NR. 12 STALL

ÅLDER

Tillkommen senast 1885, enligt storskifteskartan.

NUVARANDE FUNKTION

Förråd

VÄRDEBÄRARE

Rumslighet

- Placerad gavel mot gavel i möte med intilliggande byggnader
- Placering inne på vallen

Byggnadsdelar

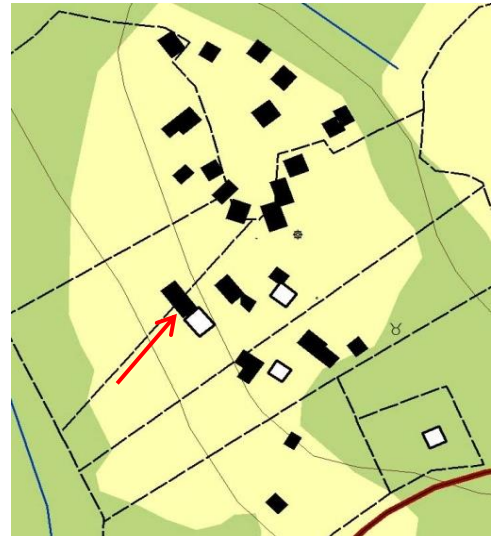
- Framskjutande tak som skapar skyddad plats mellan byggnader.
- Sandstenshäll framför dörr
- Sidoplacerade dörrar
- Stödkäppar mellan väggband och syllstock som låser hörn
- Små gluggar i timmer som ljusinsläpp

UPPLYSNINGAR

-

LÄMPLIGA TAKTYPER

Pärt eller brädtak.

Nr. 12, stall.

NR. 13 FODERBOD

ÅLDER

Uppförd före 1885, enligt storskifteskarta.

NUVARANDE FUNKTION

Förråd

VÄRDEBÄRARE

Rumslighet

- Gavelställd mot intilliggande foderbod
- Placering inne på vallen

Byggnadsdelar

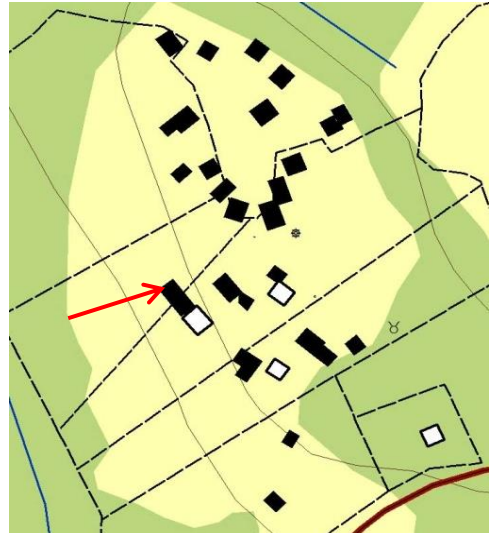
- Svalbro av spräckt virke
- Framtimring
- Sidoplacerade dörrar
- Stödkäppar mellan syllstock och väggband låser hörn

UPPLYSNINGAR

År 1916 fanns ett tillbyggt stall under pulpettak. Detta finns ej idag.

LÄMPLIGA TAKTYPER

Pärt eller brädtak.

Nr. 13, foderbod

NR. 15 FODERBOD MED TILLBYGGNADER

ÅLDER

Tillkom före 1885, enligt storskifteskartan

NUVARANDE FUNKTION

Hönshus m.m.

VÄRDEBÄRARE

Rumslighet

- Placering inne på vallen

Byggnadsdelar

- Svalbro
- Tillbyggnader
- Återbrukat byggnadsmaterial

UPPLYSNINGAR

Lappverk av träbitar utan precision i tillsågning/bearbetning visar på ett tydligt sätt att byggnadernas *funktion*, inte förfining, var centralt i fåbodlivet. Byggnaden är idag unik på Hedbodarna med de enda bevarade äldre tillbyggnaderna.

LÄMPLIGA TAKTYPER

Bräddtak eller pärt.

Byggnad 15, foderbod med tillbyggnader

NR. 16 STUGA

ÅLDER

Byggt före 1885 enligt storskifteskartan. Enligt Sigurd Erixon tillkom den strax innan skiftet.

NUVARANDE FUNKTION

Stuga

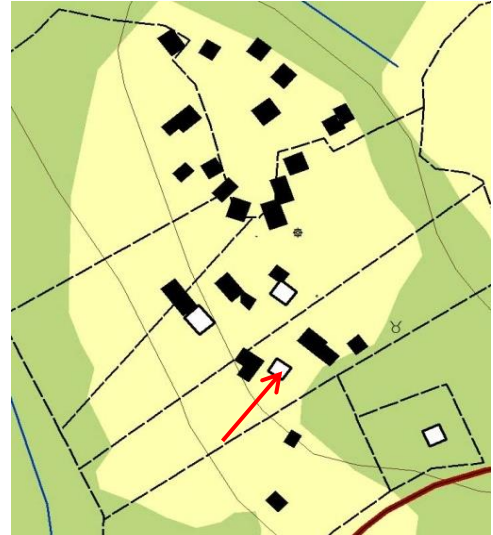
VÄRDEBÄRARE

Rumslighet

- Placering inne på vallen

Byggnadsdelar

- Framtimring
- Små fönster
- Hörnspis och skorsten av tegel
- Vägghast skåp
- Sandstenshällar utanför dörr
- Dörr från 1900-talets första hälft
- Klädda innerväggar

UPPLYSNINGAR

Vanligt förekommande stugtyp som tillhör fäbodens sena historia. De täta stugorna med väggbeklädnad, fönster och hörnspis med skorsten uppfördes i och med ökade krav på komfort och eldhusen övergavs som sovplats. Byggnaden påvisar, i jämförelse med eldhusen, en modernare boendeform som avspeglar sin tid. Putsen på grundstenarna är ett tillägg sedan 1900-talet.

LÄMPLIGA TAKTYPER

Pärt.

Nr. 16, stuga

NR. 17 HÖLADA

ÅLDER

En byggnad fanns på platsen 1916, men inte 1885. Troligtvis uppfördes höladan under perioden 1885-1916, enligt Erixons källor och storskifteskartan. Inskription från 1894, skulle kunna vara uppförandeåret.

NUVARANDE FUNKTION

Okänd

VÄRDEBÄRARE

Rumslighet

- Fristående
- Placering i bebyggelsekärnans utkant

Byggnadsdelar

- Svalbro på framgavel

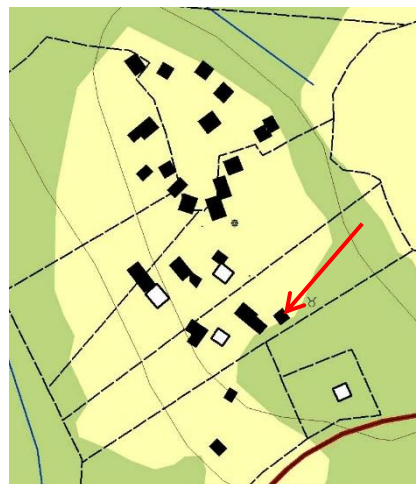
UPPLYSNINGAR

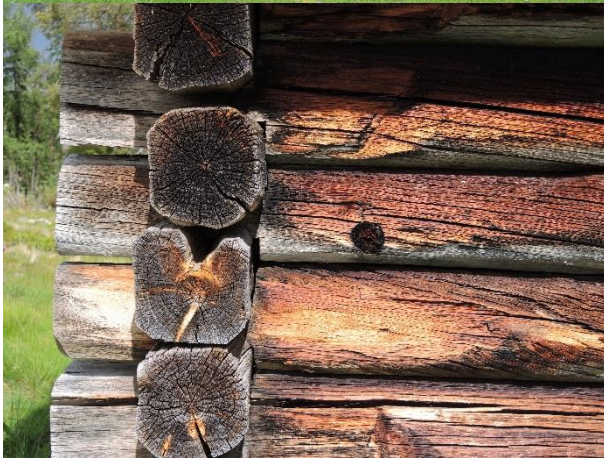
Pärten kan vara sedan renoveringarna på 1940-talet. Troligt efter så lång tid?

Det är osäkert om detta är samma byggnad som den Erixon dokumenterade 1916. Enligt uppgift skall en nedbrunnen byggnad ha ersatts med en flyttad timmerstomme, men Erixons beskrivning stämmer överens med den idag befintliga byggnaden.

LÄMPLIGA TAKTYPER

Pärt eller brädtak.

Nr 17, Hölada

NR. 18 HÖLADA

ÅLDER

Uppfördes före 1885, enligt storskifteskarta. Enligt Sigurd Erixons bedömning är höladan från omkring 1660-tal.

NUVARANDE FUNKTION

Okänd

VÄRDEBÄRARE

Rumslighet

- Perifer placering inne på vallen
- Fristående placering, utan relation till övriga byggnader

Byggnadsdelar

- Svalbro framför dörr
- Luftig grund av staplade hörnstenar
- Sidoplacerad dörr
- Blandkonstruktion av knuttimring och låsning med stödkäpp mellan väggband och syll.

UPPLYSNINGAR

-

LÄMPLIGA TAKTYPER

Brädtak eller stickspån.

Byggnad 18, hölada

NR. 19 HÖLADA

ÅLDER

Osäkert. Enligt Sigurd Erixon från omkring 1760-tal. Fanns 1885 enligt storskifteskarta.

NUVARANDE FUNKTION

Okänd

VÄREBÄRARE

Rumslighet

- Perifer placering inne på vallen
- Fri placering, utan relation till övriga byggnader

Byggnadsdelar

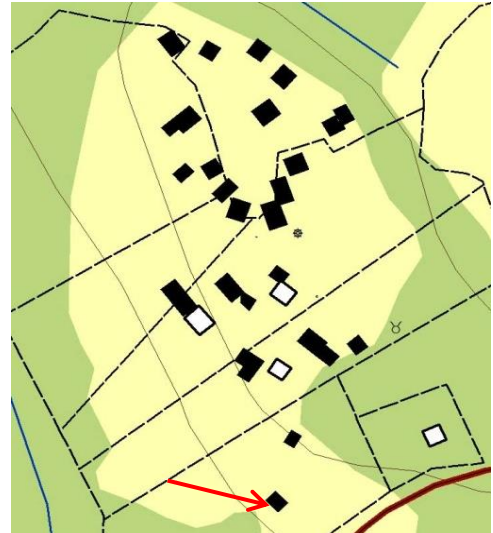
- Svalbro
- Framtimring
- Framkragande gavelröste

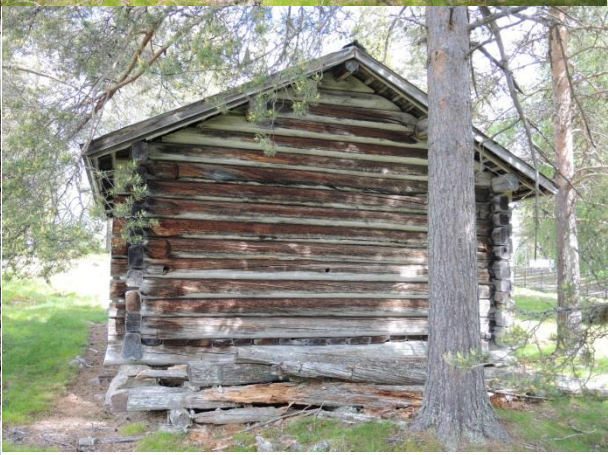
UPPLYSNINGAR

-

LÄMPLIGA TAKTYPER

Pärt- eller brädtak.

Byggnad 19, hólada

NR. 22 HÖLADA

ÅLDER

Osäkert. Fanns 1885 enligt storskifteskartan. Enligt Sigurd Erixon är höladan från omkring 1760-tal.

NUVARANDE FUNKTION

Okänd

VÄREBÄRARE

Rumslighet

- Perifer placering utanför nuvarande hägn, innanför det tidigare inhägnat område.
- Fritt placerad i söder utanför bebyggelsekärnan.

Byggnadsdelar

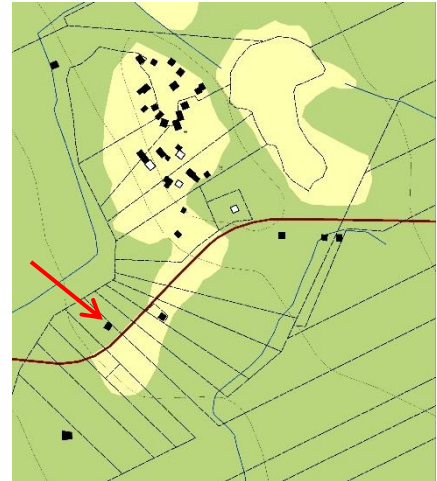
- Svalbro framför dörr
- Framskjutande tak
- Delvis bevarad framtimring
- Grund av hörnstenar
- Liten bräddörr och hög tröskel

UPPLYSNINGAR

Entrégaveln har troligtvis varit helt framtimrad tidigare.

LÄMPLIGA TAKTYPER

Bräddtak eller pärt.

Byggnad 22, hölada

NR. 25 HÖLADA

ÅLDER

Okänd. Byggnaden fanns åtminstone 1916 enligt Sigurd Erixons dokumentation.

NUVARANDE FUNKTION

Okänd

VÄREBÄRARE

Rumslighet

- Perifer placering utanför nuvarande hägn, innanför det tidigare inhägnat område.
- Fritt placerad i söder utanför bebyggelsekärnan.

Byggnadsdelar

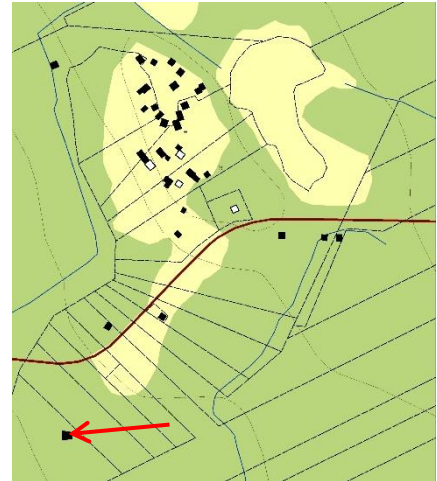
- Långsidesingång

UPPLYSNINGAR

Enda höladan med långsidesingång i Hedbodarna. Unik i fäboden.

LÄMPLIGA TAKTYPER

Bräddtak eller stickspån.

Hölada, nr 25

NR. 26 FÄHUS

ÅLDER

Okänd. Byggnaden fanns åtminstone 1916 enligt Sigurd Erixons dokumentation.

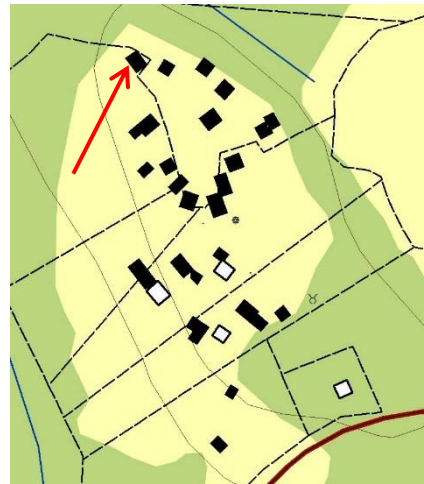
NUVARANDE FUNKTION

Används ej.

VÄREBÄRARE

Rumslighet

- Placering längst i norr med sammanlänkning med gårdesgården.
- Placering i bågform av fähus strax utanför hägnet i nordöst.

Byggnadsdelar

- Litet fönster från omkring 1900.
- Loft.
- Gödsellucka i norrgavel.
- Båsindeledning av bräddväggar
- Timrad avbalkning för foder.

UPPLYSNINGAR

Enda fähuset med fönster.

LÄMPLIGA TAKTYPER

Bräddtak eller stickspån.

Fähus, nr 26

Byggnad 16, fähus

NR. 27 FÄHUS

ÅLDER

Uppfört mellan 1885 och 1916, enligt skifteskarta och Erixons dokumentation.

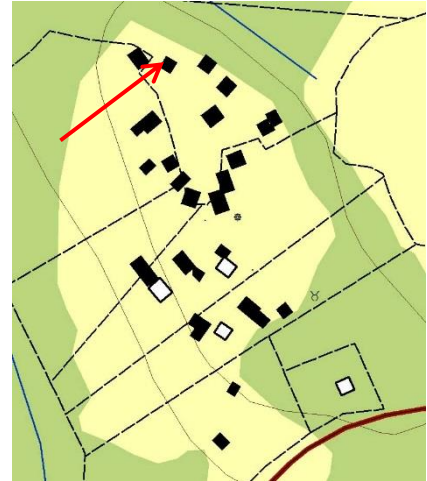
NUVARANDE FUNKTION

Används ej.

VÄREBÄRARE

Rumslighet

- Fristående i norr.
- Placering i bågform av fähus strax utanför hägnet i nordöst.

Byggnadsdelar

- Bevarade delar av bås med avdelning av rundstör och bräder.
- Förstorad ingång uppåt.

UPPLYSNINGAR

Ändring av ingång sedan skogsarbetarnas viste i fäboden på 1900-talet.

LÄMPLIGA TAKTYPER

Bräddtak, pannplåt, sinuskorrugerad plåt eller stickspån.

Byggnad 27, fähus

NR. 30 FÄHUS

ÅLDER

Senast sedan 1885 enligt storskifteskartan.

NUVARANDE FUNKTION

Används för stallning av djur.

VÄREBÄRARE

Rumslighet

- Fristående i norr.
- Placering i bågform av fähus strax utanför hägnet i nordöst.

Byggnadsdelar

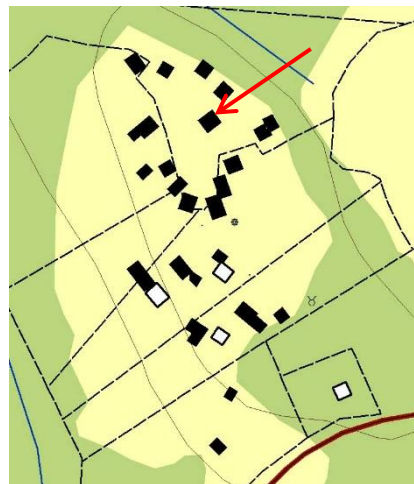
- Två gödselluckor.
- Förstorad ingång uppåt.
- Ytterrigel av trä.
- Gavelsvale.

UPPLYSNINGAR

Ändring av ingång sedan skogsarbetarnas viste i fäboden på 1900-talet.

LÄMPLIGA TAKTYPER

Brädtak, pannplåt, sinuskorrugerad plåt eller pärt.

Nr. 30, fähus

NR. 31 FÄHUS

ÅLDER

Uppfört mellan 1885 och 1916, enligt skifteskarta och Erixons dokumentation.

NUVARANDE FUNKTION

Används ej.

VÄREBÄRARE

Rumslighet

- Fristående i norr.
- Placering i bågform av fähus strax utanför hägnet i nordöst.

Byggnadsdelar

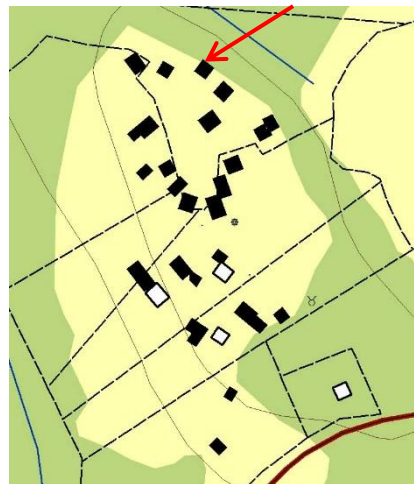
- Gödsellucka
- Ljuslugg
- Förstorad ingång uppåt.
- Ytterrigel av trä.
- Gavelsvale.
- Fragmentarisk båsinredning.

UPPLYSNINGAR

Ändring av ingång sedan skogsarbetarnas viste i fäboden på 1900-talet.

TAKTYPER

Brädtak, pannplåt, sinuskorrugerad plåt eller stickspån.

Nr. 30, fähus

NR. 32 FÄHUS

ÅLDER

Uppfört mellan 1885 och 1916, enligt skifteskarta och Erixons dokumentation.

NUVARANDE FUNKTION

Används ej.

VÄREBÄRARE

Rumslighet

- Fristående i norr.
- Placering i bågform av fähus strax utanför hägnet i nordöst.

Byggnadsdelar

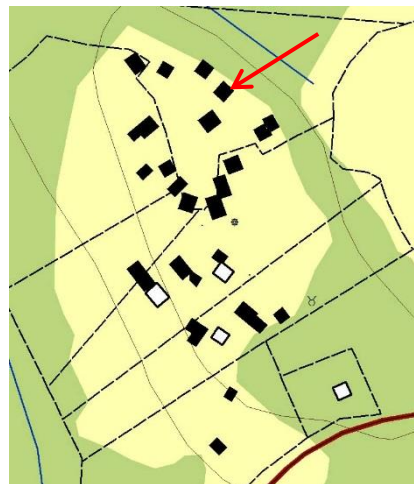
- Två gödselluckor
- Förstorad ingång uppåt.
- Gavelsvale.
- Välbevarad båsinredning av rundstörar.

UPPLYSNINGAR

Ändring av ingång sedan skogsarbetarnas viste i fäboden på 1900-talet.

TAKTYPER

Brädtak, pannplåt, sinuskorrugerad plåt eller pärt.

Nr. 32, fähus

Fördjupad kunskap/upplysningar	Sign./År

NR. 33 FÄHUS

ÅLDER

Uppfört mellan 1885 och 1916, enligt skifteskarta och Erixons dokumentation.

NUVARANDE FUNKTION

Används ej.

VÄREBÄRARE

Rumslighet

- Sammanlänkad med hägn i nordöst
- Placering i bågform av fähus vid hägnet i nordöst.

Byggnadsdelar

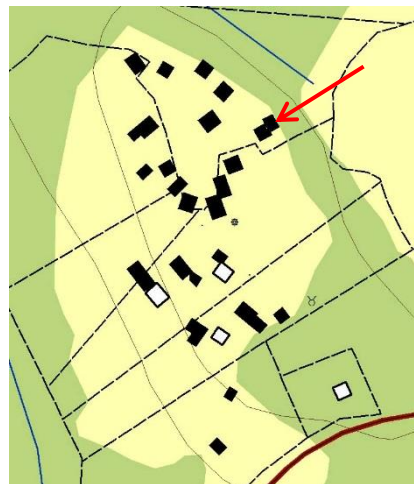
- Gödsellucka
- Breddad ingång
- Gavelsvale
- Välbevarad båsinredning av rundstörar och bräder

UPPLYSNINGAR

Ändring av ingång troligen sedan skogsarbetarnas viste i fäboden på 1900-talet.

TAKTYPER

Bräddtak, pannplåt, sinuskorrugerad plåt eller pärt.

Byggnad 33, fähus

NR. 34 FÄHUS

ÅLDER

Enligt jämförelse mellan storskifteskartan och senare kartor är fähuset uppfört i Hedbodarna senast 1885.

NUVARANDE FUNKTION

Används ej.

VÄREBÄRARE

Rumslighet

- Sammanlänkad med hägn i nordöst
- Placering i bågform av fähus vid hägnet i nordöst.

Byggnadsdelar

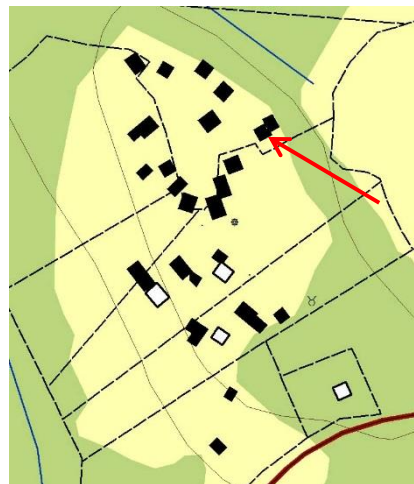
- Gödsellucka
- Breddad ingång
- Gavelsvåle
- Välbevarad äldre båsinredning av rundstörar och bräder

UPPLYSNINGAR

-

TAKTYPER

Bräddtak eller pärt.

Nr. 34, fähus

NR. 35 FÄHUS

ÅLDER

Troligen uppfört senast 1885 enligt storskifteskarta.

NUVARANDE FUNKTION

Används troligen inte idag.

VÄREBÄRARE

Rumslighet

- Sammanlänkad med hägn i nordöst
- Placering i bågform av fähus strax utanför hägnet i nordöst.

Byggnadsdelar

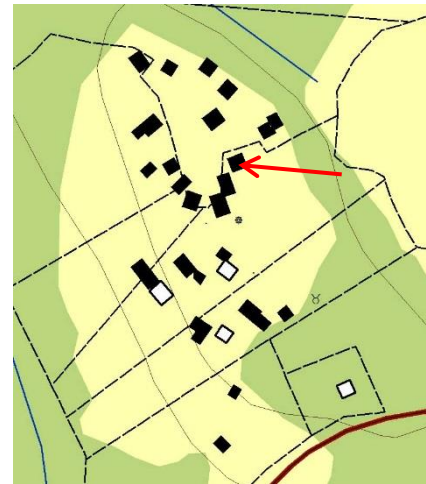
- Högsma gödsellucka
- Gavelsvale

UPPLYSNINGAR

-

TAKTYPER

Bräddtak eller pärt.

Nr. 35, fāhus

NR. 36 FÄHUS

ÅLDER

Uppfört någon gång mellan 1885 och 1916, enligt skifteskarta och Erixons dokumentation.

NUVARANDE FUNKTION

Används för stallning av kor och en tjur.

VÄREBÄRARE

Rumslighet

- Sammanlänkad med hägn i nordöst
- Placering i bågform av fähus strax utanför hägnet i nordöst.

Byggnadsdelar

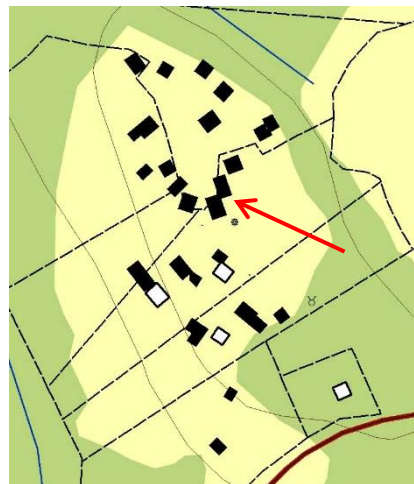
- Gödsellucka
- Gavelsvale
- Ytterrigel av trä
- Hylla på fasad vid sidan om dörren

UPPLYSNINGAR

Golv och båsavdelare av rundstör och liggande bräder är nytt sedan våren 2015.

TAKTYPER

Bräddtak eller pärt.

Fähus, nr 36

NR. 37 FÄHUS

ÅLDER

Enligt jämförelse mellan storskifteskartan och Erixons karta uppfördes fähuset före 1885.

NUVARANDE FUNKTION

Används som förvaringsutrymme.

VÄREBÄRARE

Rumslighet

- Sammanlänkad med hägn i nordöst
- Placering i bågform av fähus strax utanför hägnet i nordöst.

Byggnadsdelar

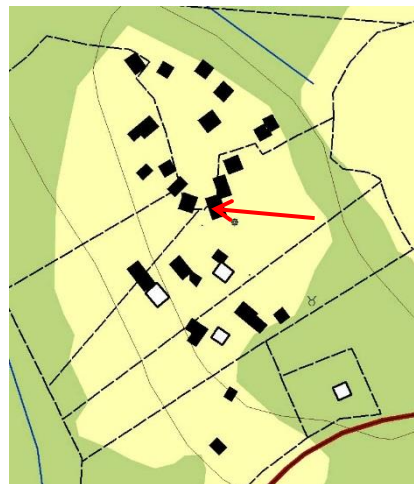
- Gödsellucka
- Gavelsvale
- Ytterrigel av trä
- Tydliga verktygsspår från fällning av träd på vissa av takåsarna.

UPPLYSNINGAR

Båsinredning borta.

TAKTYPER

Bräddtak eller pärt.

Fähus, nr 37

NR. 38 FÄHUS

ÅLDER

Enligt jämförelse mellan storskifteskartan och Erixons karta uppfördes fähuset före 1885.

NUVARANDE FUNKTION

Används ej.

VÄREBÄRARE

Rumslighet

- Sammanlänkad med hägn.
- Placering i bågform av fähus strax utanför hägnet i nordöst.

Byggnadsdelar

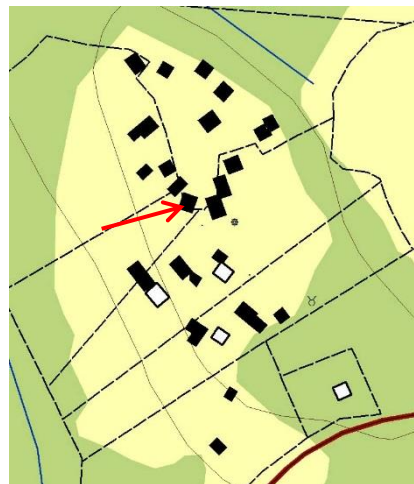
- Gödsellucka
- Gavelglugg
- Sandstenshäll framför ingång.

UPPLYSNINGAR

Eventuell tidigare båsinredning borta.

TAKTYPER

Brädtak eller s pärt.

Fähus, nr 38

NR. 39 FÄHUS

ÅLDER

Enligt jämförelse mellan storskifteskartan och Erixons karta kan fähuset ha uppförts före 1885.

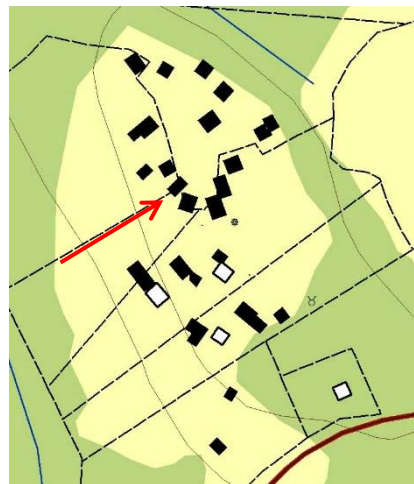
NUVARANDE FUNKTION

Används för stallning av djur.

VÄREBÄRARE

Rumslighet

- Sammanlänkad med hägn mot fällan i nordöst.
- Placering i bågform av fähus strax utanför hägnet i nordöst.

Byggnadsdelar

- Små ljusgluggar i framgavelns timmer.
- Hylla på timmerstomme bredvid dörr, utvändigt.
- Gavelsvale
- Ytterrigel av trä
- Båsinredning
- Förstorad dörr uppåt.

UPPLYSNINGAR

Dörrens vidgade öppning är troligen en lämning av skogsarbetarnas viste i fäboden.

TAKTYPER

Brädtak eller pärt, sinuskorrugerad plåt eller pannplåt.

Fähus, nr 39

NR. 40 KYLHUS

ÅLDER

Uppfört strax före, eller kring 1900, enligt storskifteskarta och Sigurd Erixons karta. Inskription från 1892, troligen uppförandeåret.

NUVARANDE FUNKTION

Används ej

VÄREBÄRARE

Rumslighet

- Placering över vattenflöde.
- Placering i hägnets nordöstra ytterkant.
- Sammanlänkat med hägnad.

Byggnadsdelar

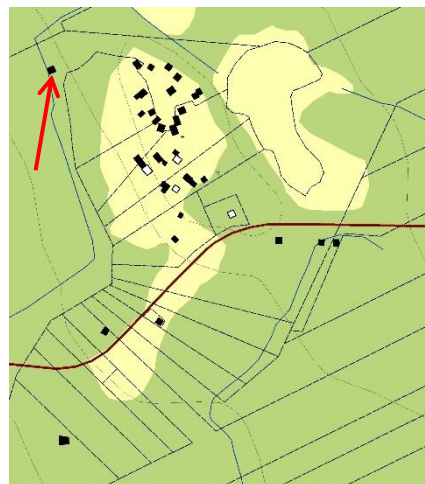
- Rektangulär öppning i golvet med sarg och fästen för nedsänkta kärl.
- Bro framför framgavel.

UPPLYSNINGAR

Brons historiska förankring i det traditionella byggnadsskicket är osäker.

TAKTYPER

Pärt, eller bräddtak.

Kylhus, nr 40

NR. 41 KYLHUS

ÅLDER

Uppfört strax före, eller kring 1900, enligt storskifteskarta och Sigurd Erixons karta.

NUVARANDE FUNKTION

Används för kylning av mjölk.

VÄREBÄRARE

Rumslighet

- Placering över vattenflöde.
- Placering utanför hägnet i sydöst.
- Placering nära ett annat kylhus.

Byggnadsdelar

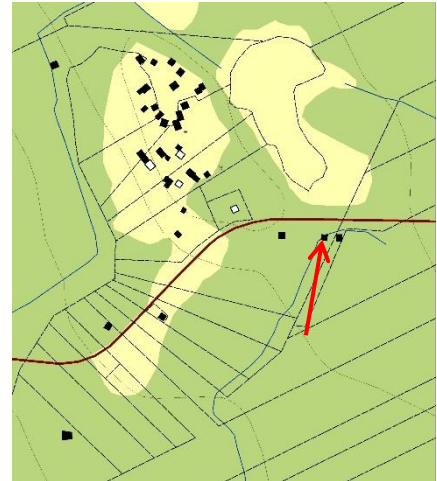
- Små ljusgluggar i timret.
- Nära kvadratisk öppning i golvet för nedsänkning av kärl. Tvärkäppar att hänga kärlen i.

UPPLYSNINGAR

-

TAKTYPER

Pärt, eller brädtak.

Kylhus, nr 41

NR. 42 KYLHUS

ÅLDER

Uppfört strax före, eller kring 1900, enligt storskifteskarta och Sigurd Erixons karta. Inskription med året 1892, troligen uppförandeåret.

NUVARANDE FUNKTION

Används ej.

VÄREBÄRARE

Rumslighet

- Placering över vattenflöde
- Placering utanför hägnet i sydöst
- Placering nära ett annat kylhus

Byggnadsdelar

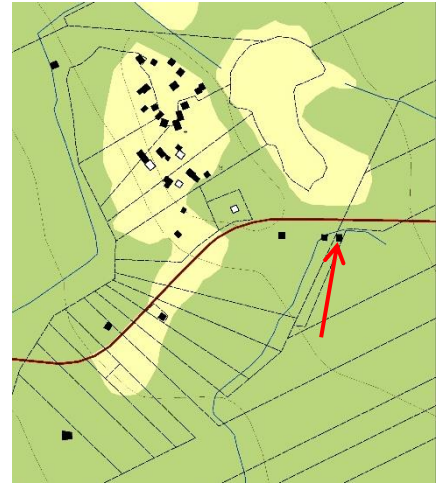
- Smideslås
- Smäckra bandjärn

UPPLYSNINGAR

-

TAKTYPER

Pärt eller brädtak.

Kylhus, nr 42

DM. 1 HÖLADA

ÅLDER

Uppförd på Hedbodarna efter 1916, enligt Erixons källor.

NUVARANDE FUNKTION

Okänd

VÄRDEBÄRARE

Rumslighet

- Fristående
-

Byggnadsdelar

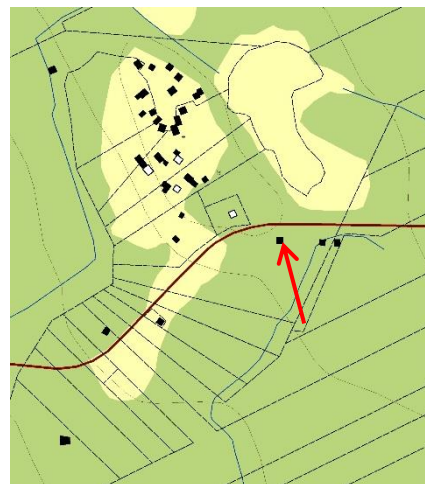
- Svalbro på framgavel
- Ljusluggar i timret
- Något sidoförskjuten dörr

UPPLYSNINGAR

Mycket troligt en äldre stomme som flyttats till Hedbodarna.

LÄMPLIGA TAKTYPER

Pärt eller brädtak.

Dm. 1, Hölada

DM. 2 HÖLADA

ÅLDER

Uppförd efter Erixons besök 1916. Inskription med året 1920, kan vara uppförandeåret.

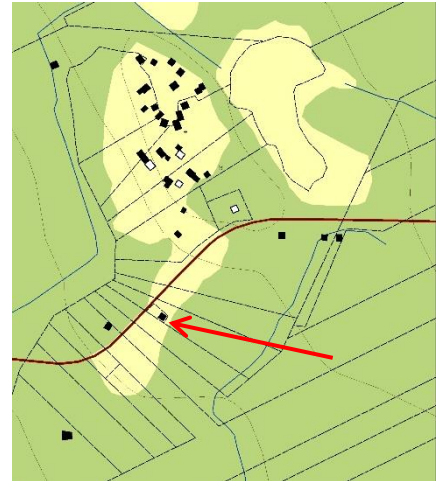
NUVARANDE FUNKTION

Avträden

VÄREBÄRARE

Rumslighet

- Placering utanför bebyggelsekärnan
- Fristående

Byggnadsdelar Byggnadsdelar

- Svale med svalbro
- Framkragande gavelröste
- Smideslås

UPPLYSNINGAR

I timret finns ristningar för numrering av stockar i samband med en tidigare flytt. Mycket troligt en äldre stomme som flyttats till Hedbodarna. Timret är numrerat med streck.

LÄMPLIGA TAKTYPER

Pärt eller brädtak

DM. 2, Hölada

DM. 3 STUGA

ÅLDER

Flyttad till Hedbodarna, troligen under 1900-talets första hälft.

NUVARANDE FUNKTION

Stuga

VÄREBÄRARE

Rumslighet

- Placering utanför bebyggelsekärnan

Byggnadsdelar

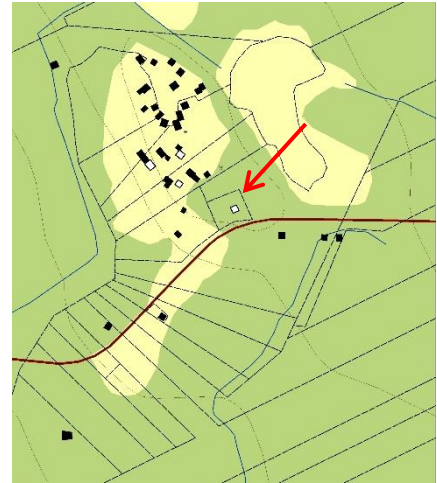
- Tegelskorsten
- Fönsterluckor
- Påbyggd farstu

UPPLYSNINGAR

Ursprungligen en dammvaktarstuga. Byggnadens värden är bland annat knutna till funktionen som dammvaktarstuga och till traditionen att flytta timmerstommar.

TAKTYPER

Sinuskorrugerad plåt eller pärt.

DM 3, stuga

DM. 4-7 AVTRÄDEN

ÅLDER

Samtliga uppförda under 1900-talets andra hälft.

NUVARANDE FUNKTION

Avträden

VÄREBÄRARE

Rumslighet

- Placering utanför bebyggelsekärnan eller i dess ytterkanter.

Byggnadsdelar

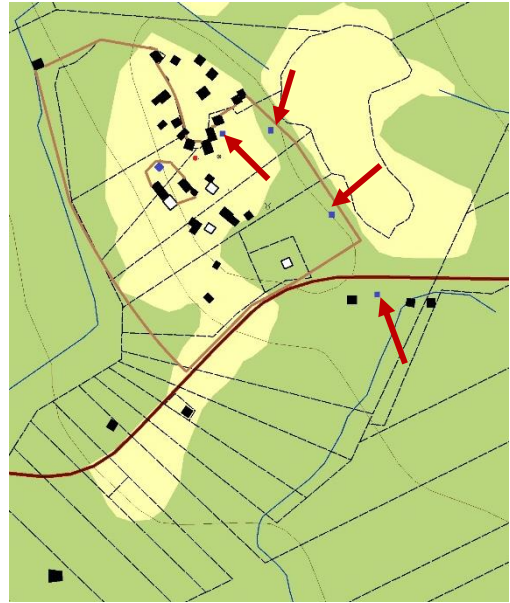
- Pulpettak
- Regelkonstruktion
- Brädklädning
- Runda sitthål med trälock.
- Z-dörrar

UPPLYSNINGAR

-

LÄMPLIGA TAKTYPER

Sinuskorrugerad plåt

DM 11-14, uppfifrån och ned med tillhörande interiörbild till höger

[illegible]

DM. 8 SKÅLGROPAR

ÅLDER

Okänd. Tillhör troligen det allra tidigaste fäbodbruket på platsen.

NUVARANDE FUNKTION

Okänt om de används idag.

VÄREBÄRARE

Rumslighet

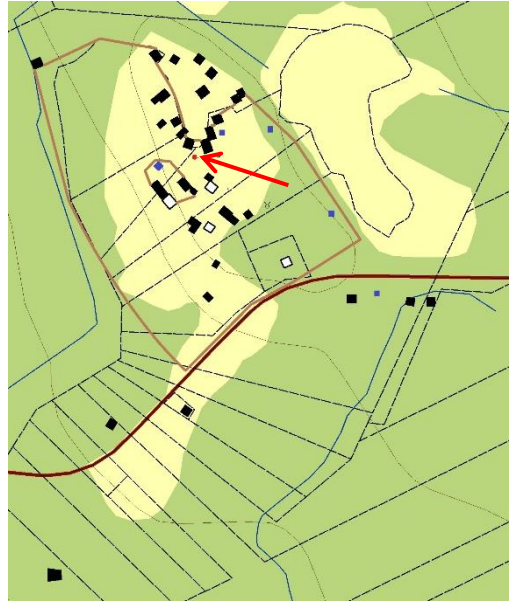
- Fri placering på höjd.
- Placering mitt i bebyggelsekärnan, nära utloppet till fähusen i norr.

Beståndsdelar

- Älvdalssandsten
- 8 skålgropar

UPPLYSNINGAR

-

DM 8 Skålgropar

DM. 9 DISK- OCH TVÄTTBOD

ÅLDER

Uppförd under 2000-talet.

NUVARANDE FUNKTION

Disk- och tvättbod

VÄREBÄRARE

Rumslighet

- Fristående
- Sammanlänkad med mindre hägnat inne på vallen

Byggnadsdelar

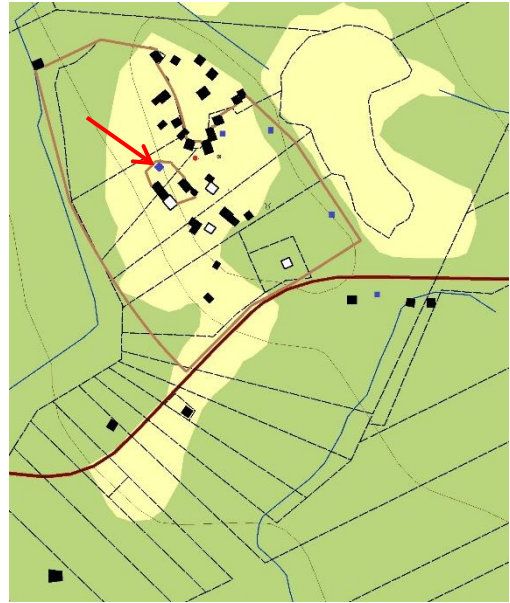
- Regelkonstruktion
- Utvändig panel

UPPLYSNINGAR

-

LÄMPLIGA TAKTYPER

Bräddtak eller plåt

DM 9, Disk- och tvättbod

DM.10 LITEN HÄGNAD

ÅLDER

Det historiska bruket av en liten hägnad inne på fäbodvallen är okänt, troligtvis är detta ett sentida tillägg.

NUVARANDE FUNKTION

Stänger ute kalvar och turister från fäbodbrukarnas bo-/arbetsutrymme.

VÄREBÄRARE

Rumslighet

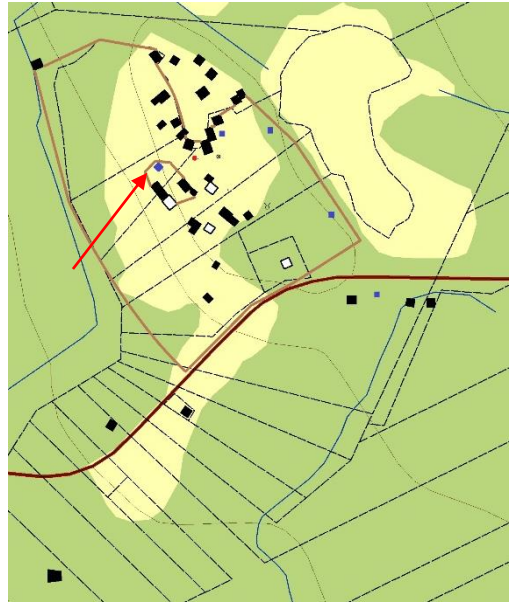
- Sammanlänkning med byggnader som står i vallens yttre kanter

Bruket av

- Ett varierat material.
- Rundstör av avkvistad gran.
- Stöttestölar som sätts ut för förstärkning vid behov.
- Hässjeroor av rundstör, halvklovor och kvartsklovor.
- Vidjor eller ståltråd för bindning av hägn.
- Brädlappar.
- Öppningar som tillsluts med hässjeroor som skjuts in i håltagna stående virken.

UPPLYSNINGAR

Inget originalmaterial finns. Det är osäkert om mindre områden inne på vallen hägnades på i den traditionella fäboddriften.

DM 16 mindre hägnad

DM. 11 HÄGNAD

ÅLDER

Omsatt och kompletterad kontinuerligt. Senaste stora åtgärden utfördes av Svante Hård år omkring år 2000.

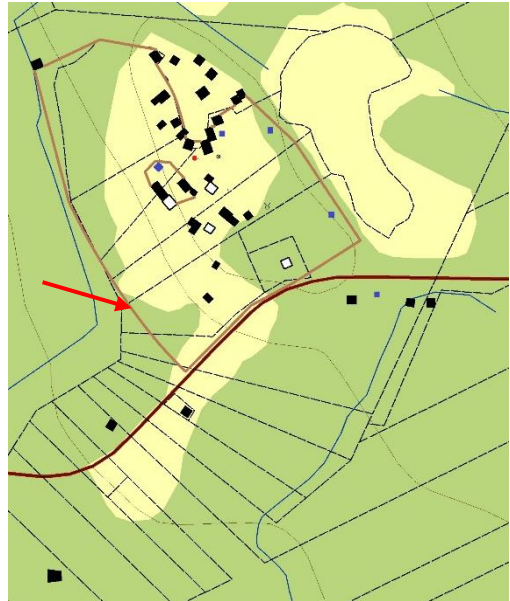
NUVARANDE FUNKTION

Stänger inne höns och kalvar på vallen och stänger ute getter och kor på skogsbetet.

VÄREBÄRARE

Rumslighet

- Ursprunglig sträckning kring bebyggelse norr om vägen.
- Sammanlänkning med byggnader som står i vallens yttre kanter.
- Öppning med grind mot fällan av fähus i norr.

Bruket av

- Material från framför allt gran
- Avkvistade störrar
- hässjeroor av rundstör, halvklovor och kvartsklovor
- Stöttestörrar
- Bindning av vidjor eller ståltråd
- Grindar av hässjeroor (rundstörrar)
- Öppningar som tillsluts med hässjeroor som skjuts in i håltagna stående virken.

UPPLYSNINGAR

Inget ursprungligt finns. Traditionen att inhägna vallen med gärdesgård är av mycket högt värde. Under det traditionella fäbodbrukets tid(1916) löpte hägnaden kring ett betydligt större område som bredde ut sig söder om vägen. Samtliga byggnader fränsett två kylhus och 6 fähus stod då inom hägnet.

DM 15 Hägnad

**DEL 3. FÖRVALTNINGSVERKTYG
HEDBODARNA
ÄLVDALENS SOCKEN**

Tillhör vård- och
underhållsplan 2016

Rapport: 2015:1
Dnr: 55/14

Förvaltningsverktyg

HEDBODARNA, ÄLVDALENS SOCKEN

Del 3 tillhörande vård- och underhållsplanen 2016

Författare: Malena Andersson

Rapport: 2015:1

Dnr: 55/14

Omslag: Hedboodarna 2015, Hedbodarna 2015.

Foton: Alla foton är tagna av Malena Andersson eller Lovisa
Smedberg, Dalarnas museum

Medgivande av lantmäteriet:

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriet © Lantmäteriet Gävle 2006.

Medgivande MS2006/02203

FÖRVALTNINGSVERKTYG

Detta dokument, tillhörande vård- och underhållsplanen för Hedbodarna, innehåller fyra förvaltningsverktyg. Dessa syftar till att överblicka förvaltningen på ett systematiskt sätt.

Ansvarig förvaltare använder och tillhandahåller kopior av förvaltningsverktygen som ifylls i samband med förvaltningens olika moment. Ifyllda dokument sparas tillsammans med huvudliggaren på en särskilt avsedd plats.

Verktyg 1: *Skadebesiktning*, används vid en årlig översyn av byggnader, hägnader m.m. Varje vårdobjekt ses över. Håller taket tätt? Finns rötskador i stommen eller trasiga rutor? Varje iakttagen skada bedöms och anges i protokollet med prioritering för åtgärdande bedöms. Läs mer om detta i avsnittet *Skadebesiktning* i rapporten. Den årliga besiktningen kräver ett intresse för byggnadsteknik, men kan utföras av lekmannen. Bebyggelsemiljöns alla delar bör dock besiktigas av en fackman med jämna mellanrum, t.ex. med femårsintervaller. Förvaltningsverktygen skall underlätta för en årlig systematisk genomgång av fäbodställets byggnader för att tid upptäcka skador och underlätta planeringen av nödvändiga åtgärder.

Verktyg 2: *Åtgärdsplan* är ett dokument som fylls i efter genomförd skadebesiktning. Där anges aktuell byggnad, typ av åtgärd, planerat år för genomförande och kostnad (uppskattad eller enligt offert). I efterhand kan även den slutliga kostnaden anges, vilken kan utgöra ett riktvärde inför planering och finansiering av framtida åtgärder. Åtgärdsplanen syftar till att på ett systematiskt sätt överblicka aktuella skador, nödvändiga åtgärder, tidpunkt för vidtagande av åtgärd liksom kostnader. Åtgärdsplanen kan i sin tur utgöra underlag för en finansieringsplan.

Verktyg 3: *Årligt underhåll* är ett dokument som avser årligen återkommande underhållssysslor, t.ex. borstning av tak eller röjning av sly, se avsnittet *Årligt underhåll* i rapporten. Detta förvaltningsverktyg kan användas som en checklista där genomfört underhåll bockas av. Ansvarig förvaltare använder denna som ett stöd i samband med planering och organisering av underhållet. Sysslorna kan utföras av lekmannen, men utförs varsamt.

Verktyg 4: *Åtgärdade skador*, är ett ifyllbart dokument, som används av förvaltaren, där vidtagna åtgärder dokumenteras översiktligt. Aktuell byggnad, typ av åtgärd, år för genomförande och hantverkare anges. Detta förvaltningsverktyg syftar till att i framtiden ge en överblickbar bild av tidigare underhåll och anlitade hantverkare. Vid ett skifte i förvaltningsansvar kan det vara av stor vikt att blicka tillbaka för att t.ex. hitta lämpliga hantverkare.

Förvaltningsverktygen är upprättade av Dalarnas museum i samarbete med Länsstyrelsen Dalarna och Elfdalens hembygdsförening 2016.

Så väl hägnader som byggnader behöver tillsyn, årligt underhåll och planering för ett hållbart förvaltande. Alla byggnader eller andra anläggningar benämns som Vårdbjekt.

VERKTYG 1, SKADEBESIKTNING

Detta besiktningsprotokoll används vid en årlig översyn av samtliga vårdobjekt i Hedbodarna, d.v.s. byggnader, hägnader m.m. Håller taket tätt? Finns rötskador i stommen eller trasiga rutor? Varje iakttagen skada bedöms och anges i protokollet nedan med vårdobjektets nummer, skadans art och prioritet. Läs mer om detta i avsnittet *Förvaltningsverktyg* i rapporten.

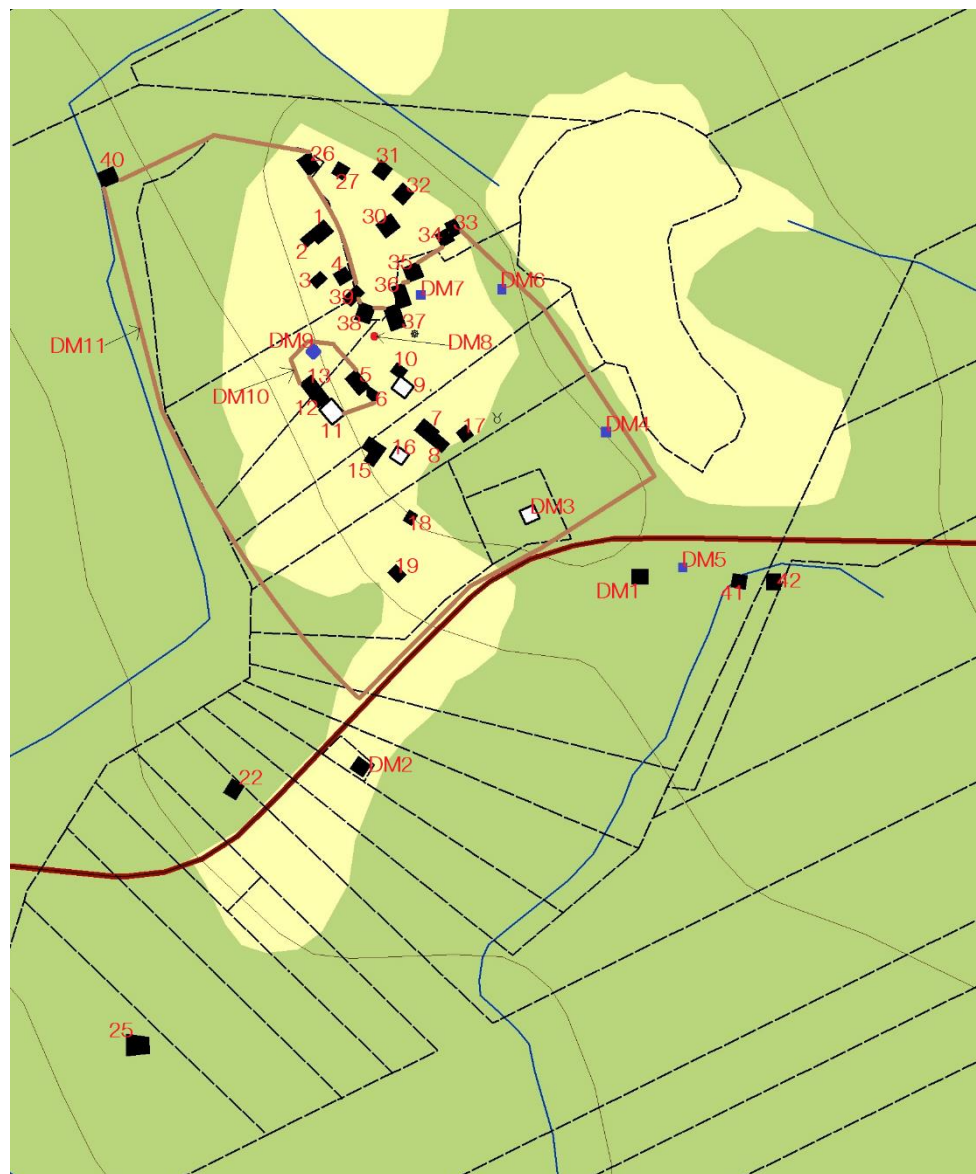
Tidsintervaller för åtgärder:

- Innevarande år
- Akut
- 1-2 år
- 3-5

Den årliga besiktningen kräver ett visst intresse för byggnadsteknik, men kan utföras av lekmannen.

Bebyggelsemiljöns alla delar bör dock besiktigas av en fackman med jämna mellanrum, t.ex. med femårsintervaller.

Med besiktningsprotokollet utförs en systematisk genomgång av fäbodställets byggnader i syfte att i tid upptäcka skador och underlätta planeringen av nödvändiga åtgärder.

[illegible]

VERKTYG 2, ÅTGÄRDSPLAN

Detta är ett dokument som fylls i av utsedd förvaltningsansvarig efter genomförd skadebesiktning. Här anges aktuellt vårdobjekt, typ av åtgärd, planerat år för genomförande och kostnad (uppskattad eller enligt offert). I efterhand kan även den slutliga kostnaden anges, vilken kan utgöra ett riktvärde inför planering och finansiering av framtida åtgärder.

Åtgärdsplanen syftar till att på ett systematiskt sätt överblicka aktuella skador, nödvändiga åtgärder, genomförandeår liksom kostnader, se avsnittet *Förvaltningsverktyg* i rapporten. Åtgärdsplanen kan i sin tur utgöra underlag för en finansieringsplan.

[illegible]

[illegible]

VERKTYG 3, ÅRLIGT UNDERHÅLL 2016-2025

Detta dokument är en checklista. Här framgår de sysslor som bör utföras i Hedbodarna åtminstone årligen. Genomfört underhåll bockas för med datum och signatur. Sysslorna kan utföras av lekmannen, men genomförs varsamt.

[illegible]

VERKTYG 4, Åtgärdade skador

Detta är en tabell för dokumentation av vidtagna åtgärder. Åtgärdade skador, så som omläggning av tak, virkesutbyte renovering av fönster m.m. dokumenteras översiktligt. Aktuell byggnad, typ av åtgärd, genomförandeår och hantverkare anges.

Denna tabell syftar till att ge en överblick av tidigare underhåll och anlitade hantverkare. Vid ett skifte i förvaltningsansvar kan det vara av stor vikt att blicka tillbaka för att förstå den tidigare förvaltningen eller för att återfinna hantverkare för aktuella åtgärder.

[illegible]

[illegible]

